

Kulturmiljøer i forandring

– fokus på efterkrigstidens boligforstæder

DANSK BYPLANLABORATORIUM
BYPLANHISTORISK UDVALG

SKRIFT NR: 82

37. Byplanhistoriske seminar
mandag d. 8. november 2021

Byplanhistorisk skrift nr. 82:
Kulturmiljøer i forandring –
fokus på efterkrigstidens boligforstæder

Redaktion: Hans Kristensen (ansvarshavende).
Skriftet er udarbejdet på baggrund af indlægge-
ne på seminaret afholdt i Vartov, Farvergade 27,
København

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Frisk Maibom og
Iben Møller

Forside: Sorgenfrivang II, 2020

Foto: Jens Clemmensen

Copyright: Dansk Byplanlaboratorium og
forfatterne

Skrifttype: Times New Roman og Minion Pro
Skriftet kan frit downloades fra Dansk Byplanla-
boratoriums hjemmeside: www.byplanlab.dk
ISSN: 0900-3274
ISBN: 978-87-90413-43-9

Dansk Byplanlaboratorium
Byplanhistorisk Udvalg
Rådhusstræde 6, 1. sal, 1466 København K.
Tlf.: 3313 7281

Flere udgivelser:
www.byplanlab.dk/byplanhistoriskudvalg

Formålet med at udgive »Byplanhistoriske skrifter« er at bidrage til belysningen af den danske byplanhistorie i det 20. århundrede. Det sker blandt andet ved, at planlæggere og andre der har medvirket, med deres egne ord fortæller om den udvikling, de har deltaget i.

Skrifterne kan bestå af notater, erindringer eller beskrivelser af særlige emner eller begivenheder, såvel som arbejder af mere forskningsmæssig karakter.

For hvert af de af udvalget afholdte seminarer

om særlige planlægningsmæssige emner er der udsendt skrifter med gengivelser af indlæg og eventuelt også referater af drøftelser blandt seminardeltagerne. Det er udvalgets håb, at disse »Byplanhistoriske skrifter« vil inspirere til, at andre på samme måde vil berette om deres oplevelser og erfaringer og således bidrage til fremskaffelse af nyttigt baggrundsmateriale for senere forskning – et materiale, som det ellers vil være vanskeligt at skaffe til veje. Udvalget håber også, at skrifterne inspirerer til sådan forskning.

INDHOLD

Forord

Tema: Hvad betyder kulturmiljøer for os?

Forstæderne og forfatterne
Martin Zerlang

Tema: Kulturmiljøer i de industrialiserede etagebebyggelser og på deres friarealer

1960ernes og 1970ernes almene boligområder – kulturarv og
parallelsamfund
Claus Bech-Danielsen

Danske velfærdslandskaber – værdier i forandring
Ellen Braae

Tema: Er kulturmiljøet i de tæt-lave bebyggelser truede?

Udviklingen i kulturmiljøet i Tinggården siden 1978
Mette Laustsen

Kulturmiljø og tæt-lave boliger – er det en saga blot?
Dennis Lund

Tema: Hvad sker der med parcelhusområdernes kulturmiljøer?

Parcelkvarterer og parcelhuskvarterer – historien om Danmarks
mest udbredte kulturmiljø
Peter Dragsbo

De forkætrede enfamiliehusenes kvaliteter
Poul Sverrild

Tema: Hvordan registreres og sikres kulturmiljøer?

Værdisætning af den byggede kulturarv
Arne Høj

I Danmark kan man ikke frede Kulturmiljøer
Mogens A. Morgen

Efterord
Jesper Pagh

Bilag:
Om oplægsholderne
Deltagerliste

Forord

Allerede i 2020 indbød Byplanhistorisk Udvalg til seminaret om Kulturmiljøer i forandring. Covid 19 pandemien førte imidlertid til en nedlukning af samfundet, som umuliggjorde afholdelsen af seminaret i 2020. Men udvalget syntes at programmet for seminaret var godt, og forskød det derfor med et år, så det blev realiseret som Byplanhistoriske seminar 2021.

Seminarets grundlæggende problemstilling er de igangværende ændringer af kulturmiljøet i typiske forstadsboligområder, og især de konflikter der er mellem bevaringshensyn og de igangværende forandringer, som påvirker det lokale kulturmiljø. Hvad forstås ved et kulturmiljø? Et kulturmiljø er et håndgribeligt udtryk for en periodes samfundsmæssige prioriteringer og forandringer. Kulturmiljøer har både en fysisk og en bevidsthedsmæssig dimension. De er en væsentlig del af vores kollektive hukommelse, som – hvis de forsvinder eller forandres til uigenkendelighed – gør os fattigere og mere historieløse.

Som opstart på seminaret blev der fokuseret på netop den bevidsthedsmæssige dimension af kulturmiljøerne: Hvorledes har efterkrigstidens forskellige bydele og boligområder sat sig spor i samtidens litteratur. Dernæst fulgte en gennemgang af nogle af de mest typiske bymiljøer. Først efterkrigsperiodens industrialiserede etageboligbebyggelser fra 1960-70'erne, som er kulturmiljøer med gode bebyggelses- og lejlighedsplaner og store friarealer. De fortæller historien om velfærdsstatens succesrige boligpolitik. Nogle af disse bebyggelser er i dag omfattet af drastiske planer med nedrivninger eller ombygninger for at ”fjerne” og forebygge bebyggelsernes sociale problemer. Disse bebyggelser ændres radikalt. Det åbne spørgsmål er, om der skal være frit slag for de fysiske forandringer – og hvilke kvaliteter, der kan og skal bevares?

Det andet tema handlede om tæt-lav bebyggelsernes kulturmiljøer fra især 1970-80'erne. De rummer fortællingen om opgøret med det anonyme liv i de store etagebebyggelser, og drømmen om et mere kollektivt, socialt liv end i parcelhusområderne. En stor del af disse bebyggelser er almene, og har det generelt godt, men enkelte er nedrevet og erstattet af ny, tættere bebyggelse. En trussel mod disse bebyggelser kommer indefra. Nye generationer af beboere er i mindre udstrækning indstillet på de nære, lokale fællesskaber. Det kan føre til ”privatisering” af fælles friarealer, og måske også til ændringer af selve bygningernes fysiske form og udseende.

Det tredje tema handlede om periodens udstrakte parcelhusområder, som mange steder er i hastig forandring. Parcelhuset var velfærdsfamiliens drømmebolig, og der blev bygget rigtig mange af dem i 1950-60'erne. Nye generationer rykker ind og stiller krav om mere plads og bedre energiøkonomi. Det betyder ombygninger eller nedrivning med efterfølgende nybyggeri, ofte i form af standardiserede ”typehuse”. Havernes mangfoldighed af træer og bede erstattes af store belagte indkørsler og terrasser, rullegræsplæner og et par frugttræer. De lokale kulturmiljøer ændres gradvist gennem en lang række enkelt-

beslutninger foretaget af husenes ejere.

Hvilke kvaliteter skal fastholdes, og hvor meget kan den kommunale planlægning styre?

Et er at udpege sammenhængende kulturmiljøer. Seminaret belyste nogle mulige metoder hertil. Noget andet er at sikre de samlede kulturmiljøer i forstaden. Her kan kommune- og lokalplaner bruges som redskaber, men også mere målrettede værktøjer er udviklet. Det åbne spørgsmål er, om de anvendes hyppigt nok, og er de tilstrækkelige?

Hvordan sikres det med andre ord, at hensynet til forskellige epokers kulturmiljøer får indflydelse på kommunernes planer og den fremtidige udvikling?

Tema: Hvad betyder kulturmiljøer for os?

Martin Zerlang: Forstæderne og forfatterne

INTRO

Er forstæderne usynlige? Er forstædernes kultur ikke værd at kigge på? Er der intet at skrive hjem om? Er det sandt, som Michael Strunge skrev, at i "forstæderne" lever man ikke mere end højst nødvendigt?

Nej, det kan siges med det samme, at det ikke er rigtigt. Det er ikke kun hæderkronede byer som Ribe, Roskilde, Viborg og selvfølgelig København, der har fanget forfatternes blik og vundet deres bevågenhed. Der er også blevet skrevet om Bellahøj, Høje Gladsaxe, Rødovre, Hvidovre, ja hele Vestegnen, Gellerupparken osv., og i det følgende vil der blive givet nogle prøver på de litterære refleksioner over dette forstadsliv. Men først et par ord om begrebet og fænomenet 'plan', for i første omgang kommer forstæderne i kikkerten som et fænomen, der kræver planlægning:

LIDT PLANLÆGNINGSHISTORIE

Ved århundredeskiftet foretog København et kvantespring. De tre forstæder Valby, Brønshøj og Sundbyerne, blev indlemmet i kommunen, der dermed tredoblede sit areal og fordoblede sin befolkning. Byen havde fået vokseværk, og det var indlysende, at man måtte have styr på væksten, men hvordan? Der måtte lægges planer, og der blev lagt planer. Ordet plan kom til at dominere det 20. århundredes debat om byen. I 1908 blev der udskrevet en international konkurrence om en plan for det nye Stor-København, og nogenlunde samtidig så man over hele verden, fra Berlin til Barcelona, fra Canberra til Cape Town, sådanne konkurrencer. I England startede i 1910 et nyt tidsskrift, som kaldte sig *The Town Planning Review*, men i tidsskriftets 4. årgang finder man en artikel, der røber, at byplanlægning var en disciplin, der endnu ikke havde fået en fast form: "Først for nylig er der gjort seriøse forsøg på at finde byens grammatik og syntaks, og selv når det er sket, er der stadig en stærk tilbøjelighed til at betragte byen som en tilfældig skal, som befolkningen ligesom en eremitkrabbe må kravle ind i for at søge beskyttelse..."

I 1909, efter konkurrencen om en plan for København, skrev en C. Brandstrup i *Politiken* (28.10.1910), at englænderne havde udviklet begrebet "town planning", men at vi danskere endnu ikke havde ord for denne planlægningens kunst. Men efter første verdenskrig begyndte alle at tale om planer og byplanlægning. I *Politiken* (1.4.1922) skrev Poul Henningsen, at: "De mange Konkurrencer i de forløbne Aar har alle til Hensigt at give Byen en fast Plan..." I 1932 omdøbte den kommunistiske fraktion af Monde-gruppen deres blad til Plan; og i 1938 fik alle danske kommuner pålæg om at lave en byplan. Ryparken var et af resultaterne af denne planlægningsbølge.

Al denne planlægning sluttede ved udbruddet af 2. verdenskrig, men efter krigens kaos var behovet for planer større end nogensinde. På socialdemokratiets 24. kongres i 1945 holdt Hans Hedtoft en tale, hvor han sagde, at "baggrunden for vores arbejde er billedet af en verden, der

lægger planer.”

Og kun to år senere blev den plan udviklet, som i dag er blevet en del af den danske kulturkanon, på linje med guldhornene, nemlig den såkaldte Fingerplan. Egentlig hed denne plan *Skitseforslag til Egnsplæn for Storkøbenhavn* (1947-48), men forsiden havde et billede, der fængede: København fremstillet som en hånd med fem forstadsfingre. Det kunne jo ikke være mere dragende: Tænk at have udviklingen i sin hule hånd. En af mændene bag planen var Steen Eiler Rasmussen. Han mente selv, at planen havde sit udspring i 1920ernes debat, bl.a. i Dansk Byplanlaboratorium, der blev dannet i 1921. Grundtanken i planen var, at fingrene skulle følge de fem s-togslinjer; at de nye forstæder skulle udvikle sig langs disse transportbånd, som ville sikre hurtig kontakt til København; og at der mellem fingrene skulle bevares grønne, rekreative områder. ”Grøn” blev yndlingsfarven i efterkrigstidens planlægning. I de hundredtusinder af parcelhuse, der skød op i forstæderne, var det ikke længere gadedøren, der var den vigtigste, men havedøren.

DEN STORE PLAN, DET UREGERLIGE MENNESKE

I 1945 dominerede ”billedet af en verden der lægger planer”, sagde Hans Hedtoft. I 1945 udkom Le Corbusiers **Menneskenes Bolig** på dansk, og her udmaledes det, hvordan der skulle uddannes ”plan-ledere”, som kunne forene byggeriet med naturen. Hvorefter det en snes sider længere henne forkyndes: ”Der fremstaar højt kvalificerede mennesker – planledere. Det er dem, der skal skrive pagten mellem skabningen og universet (...) Hvor de skrider frem, fuldbyrdes revolutionen”. Men i 1945 udkom også Hans Scherfigs roman **Idealister**, og her kastedes der et ironisk og skeptisk sidelys på denne tiltro til planlægningen som genvej til det gode samfund. Med brod mod det, Scherfig kaldte ”arkitektalderen”, og med adresse til Ryparken tegnes dette billede:

”I udkanten af København har man bygget en lille by. Lange fritliggende husblokke med rummelige altaner og flade tage. Der er grønne plæner og træer og legepladser og sandkasser mellem husblokkene. Det er en parkbebyggelse uden lukkede gårde og bagsider. Moderne lejligheder med brede vinduer og sol og lys. Nedstyrtnings-skakter og badeværelser og snilde elektriske vaske-indretninger i kælderen. En lille by i udkanten af den store by. Smukt og fornuftigt planlagt. Med plads til mange indbyggere, som burde være lykkelige og tilfredse mennesker. Og når de ikke er det, har det sine særlige grunde”.

BELLAHØJ

Efter krigen var Bellahøj et af de mest ambitiøse forsøg på at indløse idealet om den smukke og fornuftigt planlagte by. Hovedinspirationen var Le Corbusier, og da først byggeriet stod færdigt blev det et udflugtsmål. Her kunne man besigtige fremtiden. En af de tidlige beboere var forfatteren Hanne Richardt Beck, som voksede op her. I den selvbiografiske roman **Men bedste hr. hund** (2010) sætter hun netop fingeren på modsætningen mellem den fornuftige plan og de vanskelige menneskeskæbner. Allerede på første side fornemmer man i skildringen af det, Scherfig kaldte ”snilde elektriske vaske-indretninger”, at ikke alt stemmer:

“Det er så smart med vores fællesvaskeri, alle fra højhusene kan få en hvid sæk med nummer på til deres snavsetøj. Vores har nummer 673. Man tæller tøjet op og afleverer det i vaskeriet, den lave gule bygning et lille stykke ned ad stien og lige til venstre for ismejeriet. Det er så smart, når man ikke selv har vaskemaskine til kogetøjet”

Romanen skildrer netop brydningen mellem krigens kaos og den velordnede bebyggelse. Pigens far er som følge af traumer fra modstandskampen blevet morfinist. Men det hele anskues gennem den seks-otteårige piges vinkel, og for hende er bebyggelsen en konkret, fysisk belæring om muligheder og begrænsninger. Hun er fascineret, men samtidig frygtssom over for de meget specielle elevatorer, som ”kører midt i blokken hvor der kun er glas og hvor man kan kigge ud hele vejen”. (75) Hun tænker, om de ”stryger lige op gennem taget og ud i verdensrummet”, eller knækker kablerne, så de styrter ned? (36) Grundlæggende er imidlertid bebyggelsens formning af hendes bevægelsesmønstre. En tur på rulleskøjter er samtidig en skitse til bebyggelsens plan:

”Vi starter ud for blok 10, hvor Lene bor, så følger vi kanten af gården, hen forbi nedgangen til cykelkælderen, forbi lågen ud til stien, videre langs cykelstativerne og sandkassen, hen forbi den lille græsplæne. Så kommer det svære, det skarpe hjørne ved risten hvor blok 12 begynder. (...) Vi ruller hen til den usynlige streg mellem hushjørnet og græsplænen, længere må jeg nemlig ikke gå.”(64-65)

HØJE GLADSAXE

I en bog om byplanlægningens nyere historie har Tom Nielsen med titlens ord skrevet om spændingen mellem ”Gode intentioner og uregerlige byer”. Det er igen og igen dette spændingsforhold, forfatterne slår ned på. I 1977 skrev Anders Bodelsen en roman med fokus på 1960ernes og 1970ernes byplanlægning. **De gode tider** hedder den første roman, med et citat fra Socialdemokraternes slogan: Gør gode tider bedre. Hovedpersonerne er to venner, som man følger fra 1959 til 1965, deres møde med det moderne velfærdssamfund. Den ene, Bo, køber lidt uden for København et rækkehus, og ser det som et totalt brud med fortiden. ”Her skal være nyt og lyst og aldrig-før-brugt og helt-forfra”. Det er ”ikke bare et nyt hus”, men ”en ny by, en stribe af nye byer”. Vennen Arne, der studerer trafikplanlægning, fortæller ham, at en af de sidste rester af fortiden, en gammel gård, også vil forsvinde: ”Her er en udviklingsplan for hele området. Her skal være rækkehuse og højhuse og en ny banelinie, det er simpelthen denneher vej København vokser”. Et gammelt kort over København får Arne til at lovprise planlægningen: ”Men det hele hænger sammen. Både som udviklingsplan, som trafikplan og som investeringsplan, ikke sandt?” Og de taler derefter om nye ringveje og motorveje, og Øresundsbro og lufthavn og undergrunden, hvor der skal anlægges metrolinjer. Det moderne velfærdssamfund er et resultat af fornuftig planlægning. Dog, allerede tidligt i romanen hedder det, at man ikke skal gøre planlægningen til en religion, og en tur opad Lyngbyvejen får tvivlen til at vokse hos Arne, for planen var jo at lade Lyngbyvejen fortsætte i den såkaldte Søring. Anders Bodelsens fremstillingsform med dens fokus på velfærdssam-

fundets hverdagsliv blev kaldt Lyngbyvejrealisme. Lyngbyvejen blev imidlertid efterfulgt af andre motorveje. Bodelsen skrev selv, at det voksede svømmehud ud mellem de københavnske udviklingsfingre. En af dem var Hillerød Motorvejen, der starter omkring Bellahøj. Et par kilometer ud ad motorvejen rejste sig mellem 1963 og 1966 tidens mest markante forstadsbyggeri, Høje Gladsaxe, igen helt i Le Corbusiers ånd. Og et led i Erhard Jacobsens ambition om at gøre kommunen til en spydspids for velfærdssamfundet.

I 1965 flyttede otteårige Camilla Christensen med sin mor og sin bror ind i det nybyggede Høje Gladsaxe, hvor hun boede indtil 1975. I 2002 udkom hendes roman **Jorden under Høje Gladsaxe**, som åbner med et kort over stedet. Indrammet af Hillerød-motorvejen, Høje Gladsaxevej og Gladsaxevej ser man de fem 16-etages og to 9-etages blokke markeret, der har givet bebyggelsen navn, men også de landskabelige træk, Gyngemosen og Kratersøen, og de tre stenalderboplads, som viser, at også dette sted har en historie. Dette er omdrejningspunktet i romanen: På den ene side drømmen om »en struktur så nyfødt og renfærdigt uskyldig som selve efterkrigstidens byplanlægning«, på den anden side en virkelighed med en historie så dyb som den omgivende mosegrund. Men dette omdrejningspunkt implicerer dermed også romanens paradoks: at fornuften er en drøm og virkeligheden en yngleplads for historier.

Romanen er selv inspireret af byplanlæggerens blik for så vidt som fortælleren fra første sætning er alvidende, ja bedrevidende, og gavmildt deler ud af sin viden i lange, kontrollerede sætningskæder. ”Der er meget vi ved, som Arthur ikke ved”, siger fortælleren således ved sin første præsentation af en af romanens mange personer. Men i modsætning til den plan, som romanen tilskriver Høje Gladsaxe, har fortælleren ingen intention om at lade fortiden bag sig. Og i modsætning til intentionen om at lade by- eller bebyggelsesplanen træde i stedet for den enkeltes planer, ønsker fortælleren at vise, hvordan hver enkelt lægger planer, ofte på tværs af andres planer og på tværs af den plan, der er materialiseret i byggeriet.

Hovedpersonen er Arthur, en lidt sølle eksistens, som er interesseret i arkæologi og i øvrigt udstyret med en magisk evne til at se igennem overflader, lige fra andre menneskers hud til byggeriets betonvægge. Tidligt i romanen gives et eksempel på, hvordan personernes planer krydser hinanden. Oppe i Punkthusets sjette etage sidder Gunhild, der ”allerede er i færd med at lægge en plan for dagen, eftermiddagen.” Planen inkluderer romanens hovedperson Arthur. Arthur befinder sig ikke længere i hendes synsfelt, men han bliver set af Flymekanikeren, som netop er på vej ud gennem den selvåbnende dør til Centeret (der ikke altid har været selvåbnende, men den teknologiske og økonomiske udvikling har gjort selvåbnende døre muligt selv i folkeligt byggeri)..... I romanens sidste kapitel fortælles det, at fotos fra firmaet Sylvesters Luftfoto havde ført til lokalisering af landets ældste jernalderboplads dér, hvor Høje Gladsaxe nu ligger. Fugleperspektivet – højt over det liv, der leves mellem husene – er, som beskrevet af Michel de Certeau, planlæggernes typiske perspektiv, men som en del af romanens ironi viser det sig således, at de planlæggere, der drømte om en ”ny og renfærdigt uskyldig” bebyggelse, i virkeligheden har udfoldet planer på et sted, som

allerede jernalderens mennesker fandt velegnet til menneskeboliger.

VESTEGNEN – SEKS STOP PÅ LINJE B

Hverken Bellahøj eller Gladsaxe havde forbindelse med Fingerplanen og dens intention om at lade forstæderne udvikle sig langs de fem S-togslinjer. Men langs den S-togs-linje, der går fra København til Høje Taastrup, er der fremvokset et efterhånden helt mytisk forstadsområde: Vestegnen. Trods denne overgribende betegnelse har hver af forstæderne på denne linje sin særlige blanding af etageejendomme, evt. rækkehuse, villaer, parcelhuse osv., og et stop ved hver af stationerne vil vise, at de har hver deres særlige profil, også litterært. Men samtidig er det klart, at stationerne fra Hvidovre til Høje Taastrup trækker en diagonal gennem Vestegnen, og i det seneste tiår er Vestegnen blevet synonym med ghettoer, ...

HVIDOVRE

Opvokset i Hvidovre skrev Villy Sørensen i *Sære historier* (1953) sarkastisk om Blåovre: den typiske forstad, hvor den moderne bebyggelse står "som tænderne i et opvoksende barns mund." Hans ord om de "høje, ildfaste huse og de ideelle gader" i Blåovre tyder ikke på, at han hylder de idealer, som har materialiseret sig i gadenetten. Sørensens gode ven Klaus Rifbjerg valgte også Hvidovre som billedet på det ærke-almindelige i romanen *Lena Jørgensen, Klintevej 4, 2650 Hvidovre* (1971). For Michael Strunge, der voksede op i Hvidovre, var det denne standardiserede almindelighed, der ansporede ham til at væbne sig med vinger. I digtet "Forstadsnat" skriver han, endda med store bogstaver, at "DER ER INGEN FORBINDELSER MELLEM HUSEN" og heller ikke mellem "TANKERNE I HUSENES RUM", og at "DET HELE/ ER SÅ MONO-TONT ENS", at man ikke kan finde sig selv.

RØDOVRE

Mens Hvidovre inspirerede til tanker om det almindelige, kan Rødovre fremkalde billeder af det ualmindelige. Byvåbenet viser en rød tyr, men »den kommune burde fandeme have solsorten i sit våben«, skrev Boris Boll-Johansen i den selvbiografiske roman *Solsorten i mit våben* (1999). Set fra Irmas kaffetårn ligner Rødovre en kæmpepark, men det er en park, som er »hemmeligt« opdelt i villaernes »firkantnaturer«. Med sin mangfoldighed af private biotoper minder parcelhuskvartererne i biodiversitet om Galapagos-øerne. Med et link til den moderne arkitekt par excellence, Arne Jacobsen, kunne Boll-Johansens Rødovre imidlertid også bidrage til det almindelige. Arne Jacobsens rådhus, hans bibliotek og hans Nyager Skole med dens lange, storrudede gange og »velmenende« haver havde som resultat en »glatificering« af kommunen. Selv om Rødovre fremstilles som en »socialdemokratisk kuvøse«, har den fristeder som Vestvolden, hvor man kunne og kan vokse sig »styrket og stolt«.

GLOSTRUP

Vestvolden går tilbage til slutningen af det 19. århundrede, altså mange årtier før Vestegnen blev til Vestegnen. I Ulrich Horst Petersens "livsbillede" *Huse og Tider* (1997) kaldes Glostrup frem som det så ud 1945-52, på tærsklen til den tid, hvor Glostrup forvandlede sig til en af Vestegnens forstæder: "Glostrup var nær byen, det var tragedien – og gevin-

sten.” Udviklingen af Glostrup som en trøstesløs række huse langs en S-togs-linje og en firesporet hovedvej - og bagved en skov af parcelhuse havde ingen umiddelbar appel til forfattere, og senest inspirerede Glostrup Henning Nordbrandt til en af hans sortsynede formuleringer: *”Der er ord, der er værre end Glostrup. / Der er steder, der er værre end stedet Glostrup. / Der er dage, der er værre end den sidste / dag i august på et busstoppested / lidt uden for Glostrup.”* Nordbrandts negativitet kickstartede imidlertid januar 2021 en regulær digterfejde i dagbladet Information, hvor bl.a. Thomas Boberg skrev en ”Ode til Glostrup”.

BRØNDBY

I selvbiografien *Brød og Roser* (2009) fortæller Inge Eriksen, at hun spurgte kollegaen Poul Vad, om han kunne skrive et digt om Brøndby. Nej, det kunne han ikke. Men senere begyndte forfattere at fornemme de poetiske kvaliteter I romanen *Uge 38* (1985) skriver Bent William Rasmussen: ”Mod vest stod højhusene på Brøndby Strand som en stribe undergangsgrafik”. Men hvor denne undergangsgrafik nok er oplevet i lyset af Palle Nielsens sublimt-dystre storbygrafik, skal man snarere søge inspiration fra graffiti hos lokale rappere som Sivas, der på singlepladen *Vejen* (2017) giver dette signalement af Brøndby:.

*”Der er ikk’ noget Michelin i Brøndby Strand
Fuck min GPS, jeg finder vejen (Vroom vroom)
Kører i Bimmeren gennem København (Vroom vroom)
De andre følger flokken ligesom lam (det’ rigtig)
Køber snart en villa ude ved stranden (Strand)
Er det den her vej, er det den her vej?”*

HØJE TAASTRUP

Høje Taastrup skulle efter 1960ernes planer tjene som en aflastning for Hovedbanegården, en ankomst til det moderne Stor-København, og i 1980erne forsøgte man med postmoderne arkitektur, skulpturer af Bjørn Nørsgaard og andre indgreb at løfte byen til denne værdighed, men den udviklede sig bare til endnu en af Vestegnens forstæder. I Lone Aburas’ *Føtexsøen* (2009) anes denne modsætning mellem ambition og virkelighed som en understrøm i skildringen af den by, hvor hun voksede op:

”Engang skrev jeg digte. Jeg ville så gerne skrive et langt mørkt digt om Høje Taastrup. Det er i hvert fald personligt. Dét er jeg vokset op. Dét var jeg misundelig det meste af tiden. Mest på min veninde, på grund af deres køkken. Deres tiptop moderne køkken med de to ovne, en mikro og en almindelig. Jeg var misundelig på grund af sodavandsmaskinen, de keramiske kogeplader, jagtgeværene, aftensmaden, for slet ikke at tale om hjørnesofaen, sommerhuset, Volvoen, og hendes forældre, hende selv. Det digt blev aldrig til noget. Eller det kom til at handle om noget andet. Om asfalt, viadukter og fugle, der letter i flok fra Føtexsøen en tidlig morgen i maj eller september eller whatever, det var ikke særlig personligt.”

GELLERUPPLANEN

Alt hvad der her er skrevet, kan genfindes som mønstre i udviklingen omkring Århus, i Gellerupparken og i Yayah Hassans Trillegården. I 1977 skildrede Tage Skou Hansen i romanen *Krukken og stenen* de

idealistiske ambitioner hos arkitekterne bag Gellerupplanen, men også deres desillusionering – som findes genspejlet i Le Corbusiers eget skifte fra stram funktionalisme til fantasifulde herresving i Ronchamp-kapellet.

Forlaget Jorinde og Joringel har ligefrem starten en udgivelsesrække – ”Små bjerge af Beton” med tekster – digte, romaner, essays -om Gellerupparken, og én af disse sætter med titlen - ligesom Morten Papes **Planen** – fokus på selv begrebet og fænomenet planlægning. I Hanne Viemoses Helhedsplanen skildres Gellerupparken som et sted, der virker mere vildt end planlagt. Tingene danner ikke en harmonisk helhed, hverken på det kollektive eller det individuelle plan. Hovedpersonens liv er præget af afmagt, men også af en fandenivoldsk humor. Hun kan hverken leve op til sine egne, vægtvogternes eller jobcentrets krav. Men romanen er ikke uden modstand mod disse krav, og den retter en skarp satire mod den omverden, som ghettostempler Gellerupparken:

”Jeg tænker på, om man kunne indføre en lignende ordning, hvor man screener børnene for selvfølgelig, ignorance og hysteri: Hvis børnene fx tror en filippiner er en rengøringsmaskine, sukker og hvidt mel en sygdom, Ipad en menneskeret, så kunne man fratage forældrene det frie skolevalg og køre børnene i busser til fx Trillegården eller Gellerupparken, hvor de ka undgå at blive belastet af børn med samme verdensanskuelse som de selv.”

PLAN OG PROBLEM

Mens Andersen Bodelsen så fremad, skuer Niels Lyngsø tilbage i romanen **Min ukendte bror** (2015), hvor han skildrer Fingerplanens omformning af Københavns omegn. Men ligesom Camilla Christensen hentede støtte hos Sylvesters Luftfoto til sit tilbageblik, henter Lyngsø støtte i første kapitels magiske flyvetur med Morian Hansen i cockpittet. Flyveturen starter i 1946, men alt imens Morian Hansen oppe fra luften spejder efter et godt sted for etableringen af en flyveplads for sin flyveskole, ledsages blikket af beretningen om områdets udvikling fra det vikler sig ud af istidens bræer til det ligger moderne og gennemplanlagt under vingerne. Han finder pladsen på en mark i Skovlunde, og da han letter igen, går han i stå i luftrummet over Skovlunde, men kun for derefter at opleve et ”frit fald mod fremtiden”:

”Morian er ikke den eneste der er på vej ind i fremtiden, for inde i København udgiver Dansk Byplanlaboratorium den såkaldte Fingerplan, og allerede på forsiden opridses visionen med ikonisk klarhed: Hen over en sort-hvid stregtegn af Storkøbenhavn ser man en rød kontur af en hånd. Håndfladen svarer til Københavns Kommune, tommelfingeren peger mod Køge, og de følgende fingre mod Roskilde, Frederikssunds, Hillerød og Helsingør. (...) Bytilvæksten struktureres langs de fem fingre, som angiver trafikkorridorer. (...) Forstæderne centrerer om hver sin S-togsstation med forretninger og daginstitutioner inderst, og dernæst etagebyggeri og enfamiliehuse. Den rationelle og hygiejniske plan kulminerer i et ”Diagram for en ideel Forstad...”

I denne sammenhæng er det værd at bemærke, hvordan Fortælleren noterer sig den nye dyrkelse af ordet plan:

”Ballerup-planen passer som hånd i handske med Fingerplanen, og i Albertslund fik de Albertslundplanen, og i Ishøj Ishøjplanen, og planen for Amager blev ikke

kaldt Amagerplanen, men Urbanplanen, opkaldt efter Københavns socialdemokratiske borgmester Urban Hansen.”

Hvis man skal tro forfatteren Morten Pape, der voksede op i Urbanplanen, blev den kaldt Planen, slet og ret, og Pape kaldte derfor romanen om sin opvækst **Planen** (2015). Det er en opvækst, som rimer fint med de ord, der manende står over trappen op til Københavns rådhus: Så er by som borger. Kun med den triste variation, at Planen er blevet et sted, ”hvor mennesker misligholdes i lige så høj grad som bygningerne.” (9) I teorien, hedder det, ”kunne man leve et helt liv uden nogensinde at have brug for at bevæge sig uden for Urbanplanen” (21), hvor der var vuggestuer, børnehaver, skoler, fællesvaskerier, postkontor og selv en lille bondegård, alt sammen ”som en integreret del af Urbanplanens socialkomplette landskabsopfattelse.” (21)

Der skortede ikke på gode intentioner i Urbanplanen, men virkeligheden blev ghettodannelse, kriminalitet, misbrug, mobning, vold, et rædselskabinet af sociale dårligdomme. Og alle disse skyggesider understregedes kun af arkitekturen: ”De enorme beboelsesklodser af beton kaster lange, firkantede skygger, der krydser hullede parkeringspladser, ujævne fortove og stier med utallige lappeløsninger i asfalten, der som en maltrakteret krop er forsøgt surret sammen med nål og tråd uden bedøvelse.” (9)

SAA ER BY SOM BORGER

Når man stiger op ad trappen til Københavns Rådhus mødes blikket af den manende sentens: Saa er By som Borger. I starten af det 19. århundrede var København Kongens København; i starten af det 20. århundrede var det borgernes København, men hvad er byen her i det tredje årti af det 21. århundrede? Det er pendlernes København, såvel pendlere fra de umiddelbare forstæder, Rødovre, Hvidovre, som de lidt fjernere forstæder og de nye fjerne forstæder på Fyn, i Jylland.

Pendleren er skabt af den velfærds politik, som opløste de konkrete steders individualitet og identitet til fordel for en generaliseret rationalitet: Biler som mobile huse; motorveje så brede, at de ikke forhindrer det trafikale flow; tog der går til tiden; boliger som udparcellerede enheder af et samfund baseret på lige adgang til lys, luft og uddannelse; byer som store parkanlæg.

Først i romanen *Rådhus* (1997) og senere i en fornyet version kaldet *Zombie rådhus* (2019) har Pablo Henrik Llambías zoomet ind på samspillet mellem arkitektur, idealer og livsformer i de 100 danske kommuner, komplet med fotos af samtlige 100 rådhus, og derfor selvfølgelig også forstædernes rådhus. Med variationer er det netop denne generaliserede rationalitet, Llambías ser manifesteret i forstædernes rådhusarkitektur, fraværet af historie, næsten også fraværet af mennesker:

”Kontoret ser ikke ud til at blive brugt”, står der om Høje Taastrup Rådhus. ”Der er ingen nips i vinduerne, på hylderne på skrivebordet. Gennem vinduet kan Marias se den blanke, tulipanformede skulptur i rustfrit stål blinke i solen. Der er ingen flag i de fem hvide flagstænger. Man kan svinge ind foran rådhuset og sætte passagerer af. Der er ingen, der sætter passagerer af lige nu.”

”Det er et spørgsmål om, hvad der er det mest rationelle”, siger borgmesteren i Brøndby, da han argumenterer for, at rådhuset ikke kan bruges

til at flygtninge. ”Rådhuset er i ét plan og ligger under lave grå skifertage”. Man forstår, at der ikke er højt til loftet. Rådhuset i Rødovre er omgivet af en græsplæne så enorm, at det måske tager en myre et helt liv at komme fra den ene ende af græsplænen til den anden. Denne abstrakte uendelighed står i kontrast til de ”sindrigt udførte blomsteropsatser for rådhuset” i Hvidovre. I Glostrup er rådhuset ”tydeligvis tænkt sammen af arkitekt og havearkitekt”, men uden at mennesker er tænkt ind:

”Der er ingen bænke i det monumentale parkområde, der er udlagt foran rådhuset, tydeligvis computerdesignet med ovaler, bølgede og skrålagte kantlinjer indrammende haveanlæg med træer og græs. Det hele er ganske nyt, også rådhuset, en firkantet, sort kasse i stål med lamelbeklædte, tonede rudere i fire etager.”

Man fristes til at tænke, at disse rådhus er som skabt for byer uden borgere. Men det er ikke hele historien om det, der er blevet kaldt efterkrigstidens velfærdsfortællinger. Som det er fremgået af dette hurtige rids, leverer litteraturen masser af eksempler på fremstillinger af det liv, der leves i husene, mellem husene, over husene og sågar under husene.

LITTERATUR – OG SEKUNDÆRLITTERATUR

- Lone Aburas: Føtexsøen (2009)
Hanne Richardt Beck: Men bedste hr. hund (2010)
Anders Bodelsen: De gode tider (1977)
Anders Bodelsen: År for år (1978)
Thomas Boberg: Ode til Glostrup (1921)
Camilla Christensen; Jorden under Høje Gladsaxe (2002)
Inge Eriksen: Brød og roser (2009)
Niels Lyngsø: Min ukendte bror (2015)
Pablo Henrik Llambías: Zombie rådhus (2019)
Henning Nordbrandt (2021)
Morten Pape: Planen (2015)
Ulrik Horst Petersen; Huse og Tider (1997)
Bent William Rasmussen: Uge 38 (1985)
Klaus Rifbjerg: Lena Jørgensen, Klintevej, Hvidovre (1971)
Sivas: Vejen (2017)
Michael Strunge: Skrigerne! (1980)
Michael Strunge: Ud af natten (1982)
Villy Sørensen: ”Koncerten”, i: Sære Historier (1953)
Tessa: Blæstegen (2020)
Hanne Viemose: Helhedsplanen (2015)

C. Brandstrup: Politiken (28.10.1910)
Michel de Certeau: The Practice of Everyday Life (1980)
Le Corbusier: Menneskenes Bolig (1945)
Henrik Dahl: Den usynlige verden (2008)
Poul Henningsen: Politiken (1.4.1922)
Tom Nielsen: Gode intentioner og uregerlige byer (2001)
Søren Schou; ”Forstadsbilleder”, in: Marianne Barlyng og Søren Schou (red.): Københavnerromaner (1996)

Tema: Kulturmiljøer i de industrialiserede etagebebyggelser og på deres friarealer

Claus Bech-Danielsen: 1960'ernes og 1970'ernes almene boligområder - kulturarv og parallelsamfund

Med det såkaldte montagecirkulære fra 1960 blev det krævet, at boligbyggeri skulle være industrialiseret og ske med af præfabrikerede elementer, hvis der skulle tildeles statsstøtte (Bech-Danielsen & Christensen). Den boligmangel, der prægede det danske samfund efter Anden Verdenskrig skulle afskaffes, og det skulle ske gennem masseproduktion af boliger. Ved at bruge betonelementer til opførelse af nybyggeri skulle en væsentlig flaskehals i byggeriet overkommes: Manglen på faglært arbejdskraft. Industrialiseringen blev gennemført, produktionen af boliger voksede støt op gennem 1960'erne og var på 50.000 boliger om året i 1969 (Frost 2015). Det store byggeboom blev i store træk udviklet i to boligformer: Det privatejede enfamiliehus og almene etageboliger. Det er de almene boliger, der er i fokus i denne artikel.

Blandt mange danskere var der stor begejstring over de nye boligområder. De blev set som et velkomment modspil til midtbyernes tætte gårdrum, og med de store åbne græsplæner mellem boligblokkene blev de almene boligområder en euforisk oplevelse af lys, luft og masser af plads. Til trods for at boligområderne adskiller fra hinanden på en lang række områder, kan der peges på en række fælles træk ved dem:

Industrialiseret masseproduktion – skala: Montagebebyggelserne bygger på et rationelt tankesæt om systematisering og stordrift. Den optimale byggegrund for 1960'erne og 1970'eres industrialiserede byggerier var en flad mark, hvor der uden besværligheder kunne anlægges et lige kranspor. Eventuelle terrænforskelle blev typisk udjævnet, og uderummenes stier blev anlagt så de følger kransporenes retlinede forløb. Skalaen er stor, det gælder størrelsen af de enkelte boligområder, men det gælder også boligblokkene og rummene mellem dem.

Lighed – det universalistiske menneskesyn: 1960'ernes og 1970'ernes boligbebyggelser bygger på universalisme (Bech-Danielsen 2004). Steds-specifikke forskelle blev visket ud, så der kunne bygges på et 'tabula rasa', og for at kunne masseproducere boligerne som ensartede units, blev mennesket betragtet som et 'gennemsnitsmenneske'. Dette gennemsnitlige menneske svarede også godt til tidens politiske ideologi, hvor 'lighed' var idealet. Alle skulle have lige adgang til en god bolig – hverken dårligere eller bedre end naboen. Derfor blev boligblokke anlagt ud fra 'lighedens princip', der medførte at stuelejlighederne f.eks. ikke fik særlig adgang til uderummene, og at de øverstliggende lejligheder ikke fik særlige tagterrasser.

Sunde og velfungerende boliger – masser af plads, lys, luft, 'grønt': Det er ret bemærkelsesværdigt, at mange af efterkrigstiden boliger fra 1960'erne og 1970'erne stadig lever op til vores boligstandard i dag – 50-60 år efter deres opførelse. Dagslysforholdene er gode, og lejlighedspla-

nerne er som regel godt gennemarbejdede og velfungerende.

I mange tilfælde er der adgang til altaner, hvorfra udsigten og den friske luft i de grønne omgivelser kan nydes. Sammenlignet med boligforholdene i datidens bymidter var der tale om markante forbedringer. Fællesskab/solidaritet – veldefinerede områder med klar identitet: De fleste almene boligafdelinger har et veludviklet fællesskab, med aktivitet i fælleshuse og fælles arrangementer året rundt. Fællesskabet var tænkt ind i områderne fra start, og med markante og homogene arkitektoniske udtryk skiller boligområderne sig ud fra omgivende bydele. Det blev tilstræbt som en kvalitet, da det gav boligområdet en stærk identitet og dermed et godt grundlag for at udvikle en følelse af fællesskab i boligområderne. Uderummene er det altdominerende symbol på fællesskabet – solidaritetens rum.

Tryghed – afgrænsede områder med separeret trafik: Montagebebyggelserne er planlagt med en skarp adskillelse mellem bløde og hårde trafikanter. Ved at holde biler på afstand af uderummene mellem boligblokkene var det intentionen at skabe rolige og trygge forhold for boligområdernes børn. Trafikken blev derfor ledt i en bue udenom boligområderne, og biler blev parkeret på asfalterede arealer i boligområdernes periferi.

Problemerne viser sig hurtigt

På mange måder kan 1960'ernes og 1970'ernes byggeri betragtes som en succes. Det lykkedes at overkomme efterkrigstidens alvorlige boligmangel til trods for, at befolkningen voksede støt i samme periode, og boligstandarden voksede samtidig betydeligt. Boligområderne løb imidlertid hurtigt ind i alvorlige problemer. De kan opsummeres som følger:

Økonomiske problemer: Allerede i forlængelse af energikrisen i 1973 løb flere af de nye store almene boligafdelinger ind i økonomiske problemer. Der var blevet opført for mange store lejligheder, huslejen for de store lejligheder var høj, og de blev svære at udleje. Der opstod derfor tomgang i flere boligafdelinger, og det resulterede i økonomiske vanskeligheder.

Sociale problemer: Problemet med tomgang i de almene boligafdelinger blev bl.a. forsøgt løst med flittig brug af den kommunale anvisningsret. Tomme boliger blev dels anvist til datidens gæstearbejdere fra Tyrkiet, Pakistan og Jugoslavien, dels til socialt udsatte danskere, og allerede i 1976 advarede en boligpolitisk hvidbog om, at flere almene boligområder havde udviklet en beboersammensætning med mange beboere på de nederste trin i det samfundsmæssige hierarki.

Byggetekniske problemer: Efterkrigstidens industrialiserede byggeri kan betragtes som et gigantisk forsøgsbyggeri. I løbet af få år blev byggeriet ændret, og ny byggeteknik, nye byggematerialer, nye konstruktionstyper og nye produktionsformer, der krævede helt nye logistiske løsninger, blev bragt i anvendelse. Ikke overraskende viste der sig en række problemer. Der kom eksempelvis hurtigt betonskader i facaderne, og de flade tage blev utætte. Det førte til, at de første af en enorm række af renoveringer startede med den første omprioriteringslov i 1985.

Arkitektonisk kritik: Da det med byggeboomets mange nye boliger var lykkedes - kvantitativt – at afskaffe efterkrigstidens boligmangel, kom der øget fokus på byggeriets karakter – kvalitativt. Der opstod en kritik af den rationelle byggeform og af bebyggelsernes skala (Gehl 1971), og fokus blev rettet mod de store asfalterede parkeringsarealer, og store ankomstarealer belagt med betonfliser. Kritikken var også teoretisk funderet, og blev bla. understøttet af postmodernisterne, der omformulerede det modernistiske slogan, less is more til less is a bore (Venturi 1966). Systembyggeriet blev erklæret kedeligt og monotont. Samtidig kom også de forstæder, som montagebebyggelserne er placeret i, under beskyldning som kedelige sovebyer (Dirckinck-Holmfeld 2013).

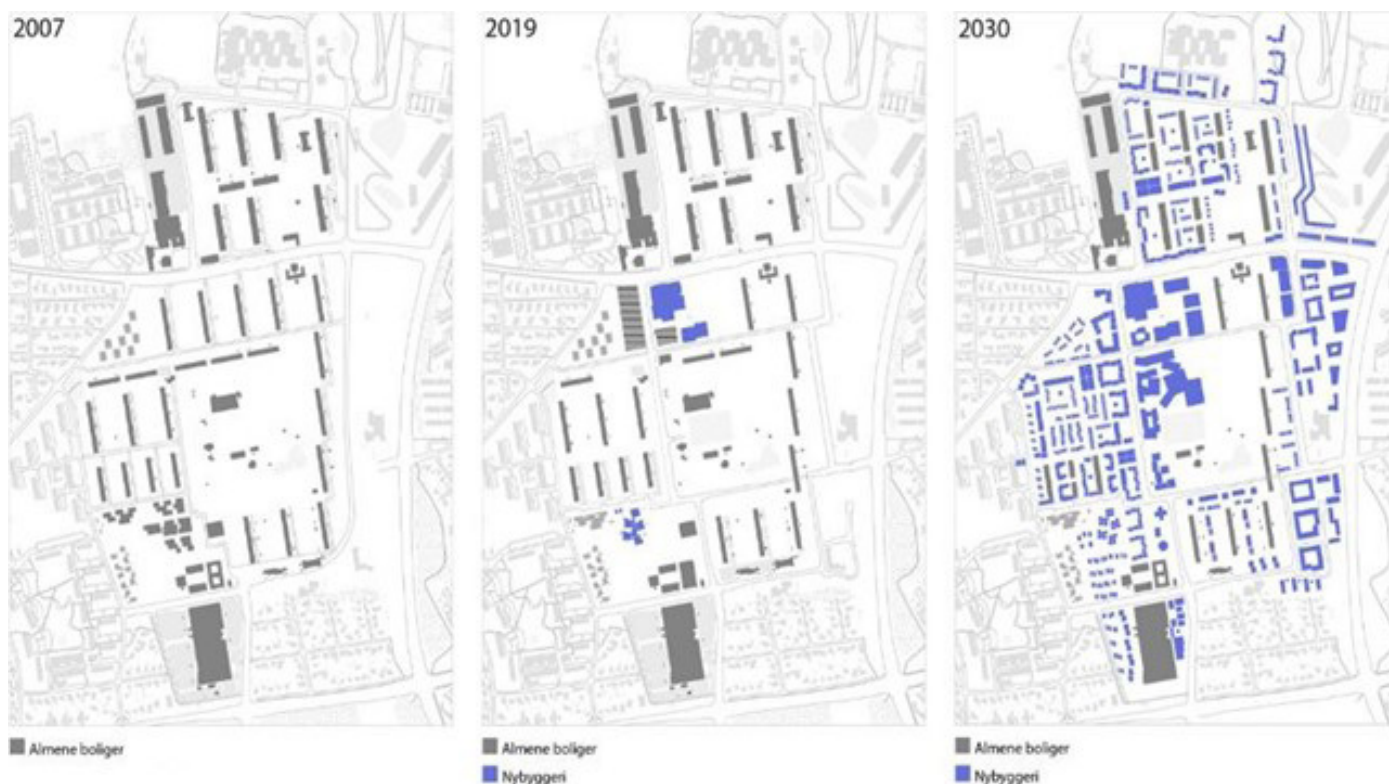
Ideologisk forandringer: Den arkitektoniske kritik havde blandt andet rod i, at de idealer, der blev lagt til grund for de store boligområder, var under hastig forandring. Klasesamfundet udviklede sig til et livsstilssamfund med fokus på individualitet, liberalismen vandt frem, og idealerne om fælleskab og solidaritet kom under pres. Også bebyggelsernes udgangspunkt i det gennemsnitlige menneske kom til syne i nyt lys (Bech-Danielsen 2004).

Stigmatisering: Alle de ovenstående problemer har sammen medvirket til, at mange af 1960'ernes og 1970'ernes boligområder har fået et dårligt renommé. De udsatte boligområder fravælges af dem, der har råd og mulighed for at følge anderledes, og den såkaldte 'elevatoreffekt' sætter ind: De, der fraflytter, er typisk mere ressourcestærke end dem, der flytter til. Dermed er det svært at ændre boligområdernes sociale balance i en positiv retning.

Parallelsamfundsftalen – omfattende fysiske forandringer

Til trods for, at der gennem de sidste 35 år har været gennemført adskillige fysiske og sociale indsatser i de store almene boligområder, er det stort set de samme boligområder, der er problemramte i dag, som det var for 40-50 år siden (Weatherall et al. 2016). Det er også stadig de samme nævnte problemer, der plager boligområderne (ibid.). Det har ført til, at danske politikere har følt behov for, at gennemføre mere omfattende forandringer i de mest udsatte boligområder. De blev vedtaget med Parallelsamfundsftalen i 2018.

Parallelsamfundsftalen kræver markante fysiske omdannelser i de 15 almene boligområder, der vurderes at være mest udsatte. I disse 15 almene boligområder skal andelen af almene familieboliger, der typisk udgør 100% i dag, nedbringes til 40 % inden 2030. Det kan bl.a. ske gennem nedrivning og frasalg af boliger, men det kan også ske ved at fortætte boligområderne med f.eks. ejerboliger, private udlejningsboliger eller med erhvervsbyggeri. Hvis der udelukkende rives boliger ned, skal 60% af boligerne forsvinde. Hvis der udelukkende fortættes, skal der tilføres 60% flere boliger i boligområdernes uderum. Løsningerne ligger typisk et samspil mellem de forskellige muligheder, men i alle områderne vil det føre til omfattende fysiske forandringer. De boligområder, der er blevet betegnet som velfærdssamfundet kulturarv (Tietjen 2010), vil i flere tilfælde blive forandret til ukendelighed.

Figur: Planerne for Gellerupparkens udvikling. Gellerupparken skal ændres markant, og hvis planerne gennemføres vil det i 2030 være svært at få øje på den oprindelige bydel (Illustration: Ødegård og Bech-Danielsen).

Nye idealer

Lad os prøve at genbesøge nogle af de særlige træk, der kendetegner 1960'ernes og 1970'ernes almene boligområder, og se, hvordan de påvirkes af de aktuelle forandringer:

Den humane skala Industrialiseret masseproduktion – storskala:

Kulturarv kan være udtryk for noget, der er særlig typisk fra en bestemt periode. Det kan f.eks. handle om et byggeri eller et kulturmiljø, der viser periodens livsformer og produktionsformer. Udfordringen med efterkrigstidens montagebebyggelser er i den forbindelse, at den tidstypiske produktionsform – det rationelle byggeri langs de lige kransspor – netop er det, der kritiseres. Der gøres i mange almene boligområder mange bestræbelser på at bryde områderne op i mindre afdelinger, så skalaen opleves mindre massiv. Dermed bliver det også ofte betydeligt nemmere at orientere sig i uderummene. Opgøret med den store skala er en nødvendigt, når rummene mellem husene skal gøres mere menneskevenlige (Gehl 1971).

Mangfoldighed og diversitet Lighed – det universalistiske menneskesyn:

Hvor lighed tidligere definerede en række samfundsmæssige idealer, er det i dag individualiteten, der er styrende. Dermed har stadig flere mennesker behov for at føle sig unikke. Det ses i nyt boligbyggeri, hvor mangfoldighed og diversitet er afgørende sigt punkter (Bech-Danielsen et al. 2018). På de enkelte facader blandes materialer og farver, og i de enkelte kvarterer står forskellige bygningstyper med varierende volumen og højde side om side. Samtidig ses aktuelle bestræbelser på at

skabe blandede boligkvarterer, hvor forskellige funktioner og mennesker med forskellig alder og social status bor og færdes i samme kvarterer (ibid.). I de almene boligområder fører det til ønsket om at blande ejerformer.

Fortætning Sunde og velfungerende boliger – masser af plads, lys, luft, 'grønt': De uderum, der oprindeligt blev set som en euforisk oplevelse og et overdådigt tilbud om plads, ses i disse år som et potentiale for fortætning. Forstæder skal tilføres bymæssige kvaliteter (Dirckinck-Holmfeld 2013), og grønne kvarterer i stille boligområder som f.eks. Ringparken i udkanten af Slagelse får nye verdensfjerne navne som 'Little Manhattan'. Samtidig her vi oplevet det paradoksale, at de almene boligområder, der oprindeligt blev opført med henblik på at øge beboernes sundhed, har været hårdt ramt af Covid-19. Det har mange årsager, men resultatet er, at områdernes stigmatiseres yderligere, og at deres anseelse som sunde bydele udvandes.

Ejerskab og markeds kræfter Fællesskab/solidaritet – veldefinerede områder med klar identitet: De uderum, der oprindeligt blev set som fællesskabets domæne, kritiseres i dag for at være et ingenmandsland, som ingen tager ejerskab til. Ejerskab søges derfor etableret ved at privatisere de fælles arealer. Det sker f.eks. med anlæg af private forhaver, der tildeles stuelejlighedernes beboere, og køkkenhaver, som beboerne kan ansøge om. Det sker også i større skala, når boligafdelinger sælger dele af de almene boligområder til private investorer. Det er ikke kun naboområdernes beboere, der med de aktuelle omdannelser inviteres ind i de almene boligområder. Det gælder også de markeds kræfter, der opererer i den øvrige by. Liberale erhverv og de frie markeds kræfter kommer ind i de almene boligområder, og deres tankesæt sætter spørgsmålstegn ved de værdier, der gennem årtier er blevet udviklet i den almene non-profit boligsektor.

Infrastrukturplaner og shared space Tryghed – afgrænsede områder med separeret trafik: Oprindeligt blev biler som beskrevet ledt en bue uden om boligområderne for at skabe tryghed og sikkerhed for boligområdernes børn og unge. I de aktuelle omdannelser i de udsatte boligområder gøres der op med trafiksepareringen. Nye veje og stier føres ind i områderne. Det sker for at kæde boligområderne sammen med den omgivende by for at skabe nye former for tryghed, idet der henvises til Jacobs teorier om 'eyes on the street' (Stender & Bech-Danielsen 2021). De nye veje i områderne skal komme kriminalitet og normbrydende adfærd blandt områdernes børn og unge til livs. I 1970'erne var det bestræbelsen at skabe trygge for børn og unge i boligområderne. I de aktuelle omdannelser handler det om at overkomme den utryghed, som områdernes børn og unge skaber i områderne og deres omgivelser.

Afslutning

Som det fremgår, er 1960'ernes og 1970'ernes boligområder ved at ændre karakter, og nye tiders idealer om det gode liv og den gode by trænger ind i områderne og påvirker dem. Det kan opleves i Gellerupparken, der er det af de 15 udsatte boligområder, der er længst fremme med de fysiske omdannelser. Boligblokkene renoveres med respekt for de oprindelige facader – betonens grid-struktur og deres dybde bevares, og

dermed kan kontrasterne mellem lys og skygge og mellem tunge og lette bygningslementer fortsat opleves i facaderne. På byniveau sker der til gengæld omfattende forandringer. Bydelen brydes ned i mindre afsnit med mindre skala, trafiksepareringen sløjfes og fællesarealer privatiseres, og der sker dermed et opgør med efterkrigstidens modernistiske planlægningskoncept. Derved kommer 1960'ernes boligblokkene til at optræde i en kontekst, der bygger på en ny tids byideal, og ændringerne på det bymæssige niveau må nødvendigvis spille ind på renoveringen af bygningerne. Det sker f.eks. når boligblokke, der tidligere lå i en park, fremover kommer til at ligge ud til et mere bymæssigt gaderum. Stuetagen må udformes på en ny måde.

Der er tale om komplekse processer, hvor forandringer på forskellig skalatrin spiller sammen, og der må indledningsvist foretages en grundig analyse af kvaliteter, potentialer og udfordringer på forskellige skalatrin – både i boligområdet og i det omgivelser. Hvad skal laves grundlæggende om, hvad skal forbedres og tilføjes, og hvad skal bevares? I den forbindelse skal stigmatiseringen tages i betragtning, når de arkitektoniske og byplanmæssige strategier fastlægges. Betonblokkene og deres arkitektoniske udtryk kan i sig selv være stigmatiserende og medvirke til at holde fast i et dårligt omdømme. Det kan tale for, at synlig fornyelse er nødvendig. Ved omdannelse af udsatte boligområder kan det således være et ønske, at give boligområdet et ansigtsløft, så det tydeliggøres for beboerne i boligområdet og i de omgivende bydele såvel som for investorer, at området er ved at få en ny start. Samtidig kan der være et potentiale for at påvirke et boligområdes omdømme i positiv retning, hvis det udpeges som værdifuld kulturarv. Der kan blive tale om en svær balancegang, hvor opgaven på én gang er at bevare bolig-

området, samtidig med at det omdannes til noget helt nyt.

Figur: En renoveret boligblok i Gellerupparken. Med renoveringen af facaderne er der bygget videre på bærende arkitektoniske kvaliteter - samtidig med at et markant portrum fortæller en helt ny historie om Gellerup version 2.0 (Foto: Claus Bech-Danielsen).

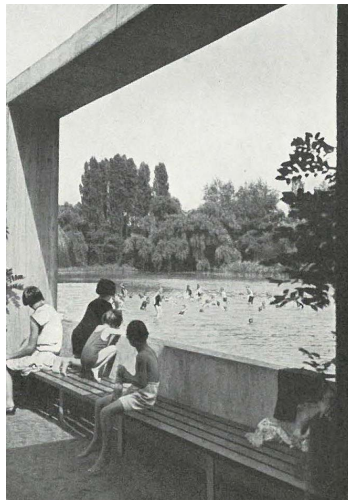
Litteratur

- Bech-Danielsen, Claus, 2004. *Moderne arkitektur – hva er meningen?*. Aarhus, Systime.
- Bech-Danielsen, Claus, & Gunvor Christensen, 2017. *Boligområder i bevægelse: Fortællinger om fysiske og boligsociale indsatser i anledning af Landsbyggefondens 50-års jubilæum*. København, Landsbyggefondens.
- Bech-Danielsen, Claus, & Marie Stender, 2017. *Fra ghetto til blandet by: Danske og internationale erfaringer med omdannelse af udsatte boligområder*. København, Gad.
- Bech-Danielsen, Claus, Mette Mechlenborg & Marie Stender, 2018. *Welcome Home. Trends in Danish Housing Architecture*. København, Politikens Forlag.
- Bech-Danielsen, Claus, Jensen, Jesper Ole, Kirkeby, Inge Mette, Ginne-rup, Søren, 2011. *Evaluering af renoveringer af almene boligbebyggelser 2008-2010*. Hørsholm, Statens Byggeforskningsinstitut.
- Dirckinck-Holmfeld, Kim, 2013. *Fremtidens forstæder*. København, Bogværket.
- Frost, Esben Dannemand, 2015. *Boligmassen og bygningskulturen*. Morgen, Mogens A. (red.). *1940'erne og 1950'ernes murede boligbebyggelser. Bevaringskultur og bevaringsværdier*. København, Realдания, Landsbyggefondens, Grundejernes Investeringsfond.
- Gehl, Jan, 1971. *Livet mellem husene*. København, Arkitektens Forlag
- Jacobs, Jane, 1993 [orig. 1961]. *The Death and Life of Great American Cities*. New York, Random House.
- Stender, M., Bech-Danielsen, C. & Hagen, A. L., 2021, *Architectural anthropology: An introduction*. I: Stender, Marie et al. (red.). *Architectural Anthropology: Exploring Lived Space*. Routledge
- Tietjen, Anne (ed.), 2010. *Forstadens Bygningskultur 1945-1989: På sporet af velfærdsforstadens bevaringsværdier*. København, Dansk Bygningsarv.
- Weatherall, Cecilie Dohlmann, Bence Boje-Kovacs & Aske Egs-gaard-Pedersen, 2016. *Et historisk tilbageblik på de særligt udsatte boligområder udpeget i 2014* *Udviklingen i tilflyttere, fraflyttere og fastboende*. København, Kraks Byforskning.
- Venturi, Robert, 1966. *Complexity and Contradiction in Architecture*. New York: Museum of Modern Art.

Danske velfærdslandskaber – værdier i forandring

Hvad er velfærdslandskaber?

Efterkrigstidslandskaber, planlagt, designet og udført med stor andel af offentlige ressourcer til brug for alle borgere

Ellen Braae

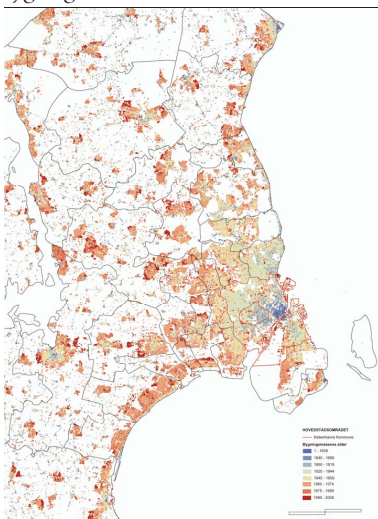
Begrebet Velfærdslandskab er etableret med DFF forskningsprojektet, Reconfiguring Welfare Landscapes, som har hjemme på KU, Sektion for Landskabsarkitektur og Planlægning (<https://ign.ku.dk/english/welland/>). Begrebet følger med den erkendelse, at planlægning, arkitektur og landskabsarkitektur i efterkrigstidsårene spillede en stor rolle i materialiseringen af velfærdsstaten. Hvor

begrebet velfærdsbyen efterhånden er stadfæstet, er fokus på og forståelsen af landskabets rolle – de åbne rums rolle – mindre anerkendt. Ikke nok med, at efterkrigstidens velfærdsby er meget åben og grøn, og at landskabet dermed er et indlejret aspekt ved velfærdsbyen, så har efterkrigstidens by en række signifikante grønne træk, som rummer en række forestillinger, værdier, vi kan associere med velfærd, hvorfor vi benævner dem velfærdslandskaber: Planlagt, designet og udført med en stor andel offentlige ressourcer til brug for alle.

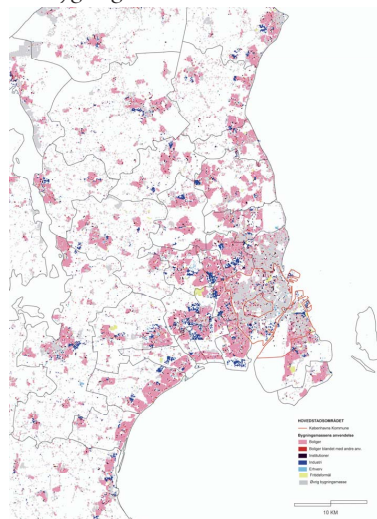
Omfanget af efterkrigstidens by var enormt – faktisk var der aldrig bygget så meget på så kort tid. 135 mio bygninger fra 1945 til 1989, hvilket betyder, at der er bygget lige så meget efter anden verdenskrig som i hele perioden op til. Og sammenholder vi det med, hvor meget den nye, efterkrigstidsby fylder på kortet, ja, så er det tydeligt, at det optager langt mere areal end de foregående byggede kvadrater. Den nye by, efterkrigstidens velfærdsby, er åben og i vid udstrækning grøn uden dog at være grøn i den forstand, vi i dag forstår det. Og ser vi på hvad de

mange nye byggede kvadrater er brugt til, så viser den lyserøde farve på kortet til højre, hvor betragtelig en andel boliger udgør.

Bygningsmassens alder

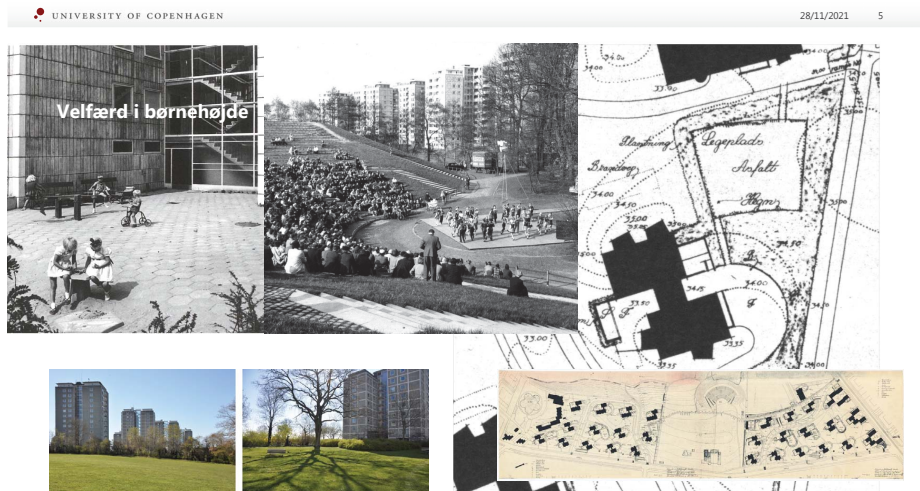
Bygningsmassens anvendelse

Tietjen et al. 2010

Det fænomen, vi efterfølgende har benævnt velfærdsstat og ikke mindst dens materialisering, var på ingen måde et fait-accompli. Tvært i mod har forestillingerne, diskussionerne herom og konkretiseringerne heraf hele tiden bølget. Litteraten Lasse Horne Kjelldgaard har i Meningen med

velfærdsstaten beskrevet, hvordan forfattere som Villy Sørensen og Klaus Rifbjerg ivrigt tog del i disse debatter – og at der blev lyttet til dem. Noget tilsvarende kan man sige om mange af de arkitekter, som har været med til at give velfærden form. De fandt dog ikke vej til Politikens opgørelser over samfundets mest indflydelsesrige personer som eksempel Rifbjerg, men de har trukket lange og væsentlige spor i den dialog, arkitekturen fører og har ført omkring disse spørgsmål. Og for de åbne rums vedkommende var spørgsmålene både store og kaldte på nytænkning. Det industrialiserede samfunds nye 8-8-8 logik – lige meget hvile, arbejde og fritid – måtte helt selvfølgelig have et fysisk-rumligt aftryk. Fri-arealer, som de så ligefremt blev benævnt – en term som faktisk indgår i indbydelsen til dagens program.

Den danske velfærdsstatsmodel, som vi ifølge Esping-Andersen deler med Sverige og Norge, bygger på universelle rettigheder fra vugge til grav, så uanset om du er barn, voksen eller gammel er det statens og for eksempel ikke familiens opgave at sørge for de fornødne rammer. Det afstedkommer en række nye 'brugergrupper', hvor især børn og ældre netop får en anden synlighed end tidligere. Velfærd i børnehøjde handler i høj grad om at tilgodesee børns (og

deres voksnes) behov på forskellige udviklingsstadier, som eksempelvis her i Bellahøj. Her optræder et hierarki af legepladser med de mindste helt tæt på boligtårnene, de grønne områder tæt på, skrammellegepladsen skjult i lunden og amfiteatret som et regionale samlingspunkt. I takt med den fremvoksende bilisme bliver sikre færdselsveje fra hjem til eksempelvis skole prioritet.

Fri og lige adgang til 'natur' er ligeledes en høj prioritet. Det er ingen tilfældighed, at landskabet nærmest er modelleret ind i bebyggelserne – eller også er det omvendt, bebyggelserne der er modelleret ind i landskabet. Det er både en frihed til natur – og en frihed fra natur. Friheden til natur skabt gennem et utal af forbindelser på tværs af skalaer. Som illustrationen her viser – tegningen er lavet af Asbjørn Jessen, Ph.D.-kandidat

på førnævnte forskningsprojekt – så er der mange sådanne relationer på tværs af skalaer mellem bebyggelsen og den grønne setting. Fra boligens opholdsrum til legepladsen ved bygningens fod, til vejen ud i det blå, grønne opholdsrum, store boldbaner og helt ud i Fingerplanens grønne strøg. Tegningen viser også friheden fra natur, fra den natur, der skal dyrkes og passes og hvis bonitet eksistensen afhænger af – som det

Velfærd som fællesskab

VELFÆRDSLandskaber

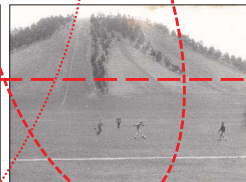
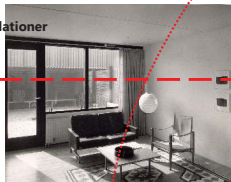
Efterkrigstidslandskaber, planlagt, designet og udført med stor andel af offentlige ressourcer til brug for alle borgere

FÆLLESSKABER NATUR

SKALA-relationer

BØRN

Distribuering og konsumering af velfærd

- fra lænestol til region (skala)
- fra vugge til grav
- fra 'hardware' til 'software'

I DAG?

Forudsætninger i forandring

- Fra industrisamfund til ...
- Større kulturel diversitet
- Ændrede forestillinger om 'det gode liv'
- Digitalisering
- Gentænkning af relation til naturgrundlag
 - klimatilpasning
 - biodiversitet
 - fra menneskecentreret til mere ligeværdigt fokus på humans/ non-humans
- Urbanisering – fortætning og kapitalisering af fællesskabets jord
- Ideal om 'den blandede by'

var tilfældet for den landbefolkning, som i udstrakt grad netop var kommet til at bo i en af den nyindustrialiserede velfærdsstats mange boliger.

Trods det direkte forhold mellem borger og stat, ser vi at forestillingen om fællesskab på mange niveauer spiller en helt central rolle. Det kommer blandt andet til udtryk i boligbebyggelser, som helt bogstaveligt former rum for fællesskab, arbejder med hierarkier herfor og bearbejder overgange mellem de mange niveauer af fællesskaber inden for bebyggelsen. Også i forhold til konteksten arbejdes der også med formidlende overgange udformet som rum for fællesskab. Især boligbebyggelserne fra 1950'erne er forsynet med små butikstørve der, hvor bebyggelsen er knyttet an til det omgivende bylandskab. I 1960'erne og især i 1970'erne trækkes disse funktioner ud af boligområderne som sådan og placeres som egne enklaver.

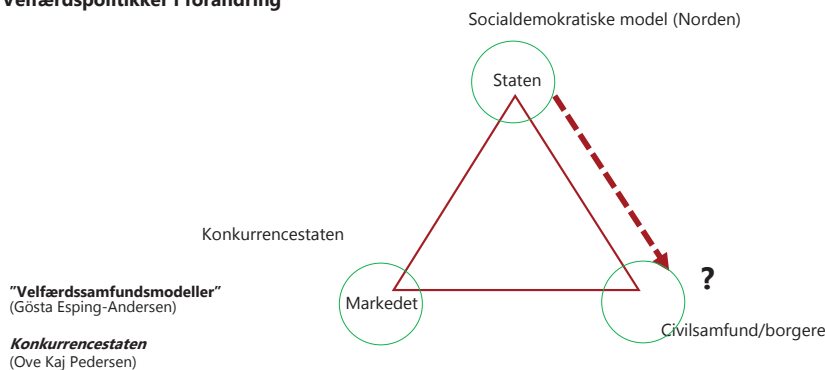
Skal vi opsummere noget af det værdiindhold velfærdslandskaberne var modelleret over, så er der en række store overskrifter for, hvordan de har bidraget til at distribuere og konsumere velfærd fra vugge til grav. To store fællesnævner er adgangen til natur og understøttelse af fællesskaber. Her skiller især en brugergruppe sig ud, nemlig børnene. I de mange sammenhænge på tværs af skala – fra den enkelte bolig til regionens grønne strukturer – er børn særligt privilegerede. Det er da også et efterhånden velkendt faktum, at spørger man de mennesker, som bebor disse bebyggelser, hvad de sætter størst pris på, så er det

netop friarealerne.

Imidlertid har mange forudsætninger for den måde, som de grønne rum bærer en række velfærdsverdier på, forandret sig. Nogle var nærmest allerede forandrede før de rammer, som de afstedkom, blev reali-

serede. Andre har forandret sig gradvist. Og atter andre har ændret sig for relativt nyligt. Det universelle anslag blev hurtigt anfægtet og dermed forestillingerne om, hvad det gode liv er. Mere gradvist er behovet for at gentænke relationen til naturgrundlaget kommet til med klimaforandringer, tab af biodiversitet. Men også den neoliberale dagsorden, hvor globale investorer er i evig søgen efter givtige investeringsobjekter, spiller en stadig stigende rolle. Og endelig er mange af de sociale udfordringer, som især de sociale boligbebyggelser har oplevet helt fra begyndelsen, nu blevet samlet i et reformuleret ideal om den blandede by.

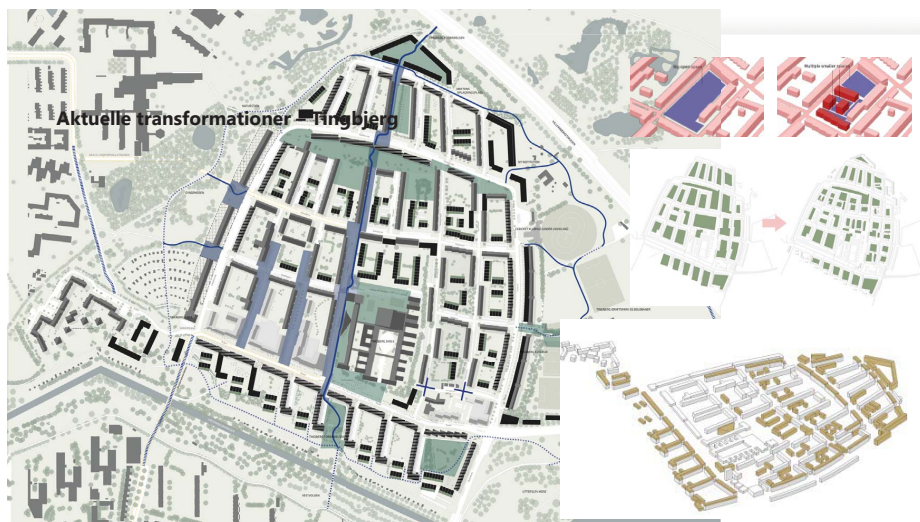
Velfærdspolitikker i forandring

Ser vi på Esping-Andersens velfærdsstatsmodel, som jeg tidligere var inde på, så kan den også benyttes til at beskrive de sidste to-tre-tiårs version, af Ove Kaj Pedersen kaldet for Konkurrencestaten. Hvor staten er driveren i udviklingen af Den tidligere socialdemokratiske velfærdsstatsmodel ifølge Esping-Andersen, har markedet i konkurrencestatsmodellen overtaget den rolle. Med begreber som medborgerskab og frivillighed, ser vi måske ansatser til nye trends, hvor borgeren får en stadig stigende central rolle i at varetage formningen af de fysiske rammer. Omvendt med den aktuelle Parallel-samfunds-planer, synes staten igen at træde ind som driver – denne gang dog med mere blik for markedet end for borgeren, hvis man tænker på hvordan staten sælger hvad man kan kalde for fællesskabets jord til private developere.

Arkitekturforskningen har det seneste årti haft fokus på velfærdsstatens fysisk-rumlige arv. Dog fortrinsvis på bygninger eller på enkeltpersoner. Generelt for hovedparten af de foreliggende publikationer er en kanonisering. Fra politikernes side ser man anderledes på velfærdsstatens fysisk-rumlige arv. Den er direkte synonym med de sociale udfordringer, der knytter sig nogle af boligbebyggelserne, og svaret går da i vid udstrækning via det fysisk-rumlige. I kender historien.

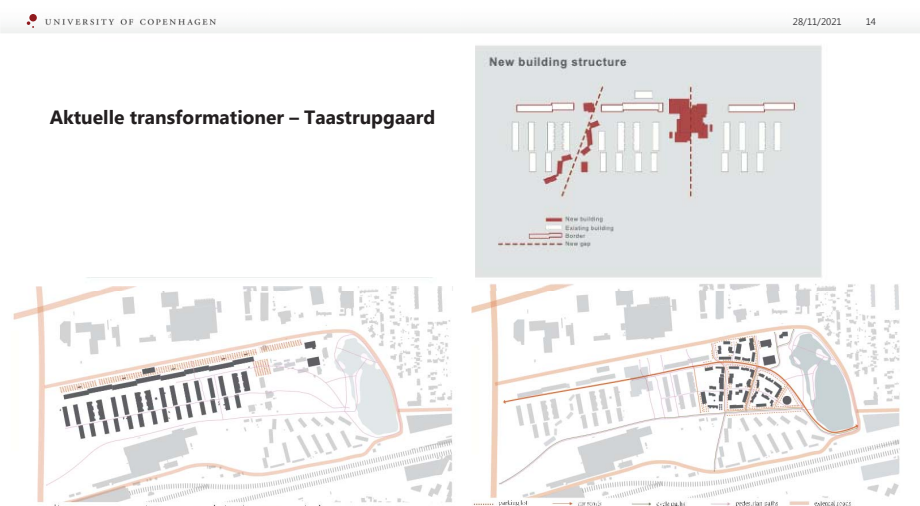

Afslutningsvist vil jeg trække tre signifikante omdannelsesprojekter frem. Den første, største og den, som har bestemt mange af Parallelsamfundspakkens svar, er Gellerup ved Aarhus. På baggrund af otte nedrevne blokke har det været muligt at ændre områdets infrastruktur markant. Fra at være betjent 'udefra' af en 'ringvej' med veje, der strækker sig blindt ind mod en åben midte til at hele området nu er struktureret omkring en hovedboulevard ned gennem området, der forbinder to regiona-

le indkøbsdestinationer med hinanden. Som de mange cirkler på planen til venstre viser, er der kommet mange nye funktioner til. Parallelt med boulevarden er den tidligere park omdannet til en såkaldt bypark og har fået en mere langstrakt form – som det fremgår af billedet til højre – og er blevet mere aktivt knyttet til en grøn kile nord for bebyggelsen og på et mere symbolsk plan til dalstrøget mod syd. I tilknytning til parken er etableret en række sports- og kulturfaciliteter, der appellerer til et ungt, regionalt publikum.

Hvor Gellerup ikke har opnået arkitektstandens anerkendelse for sin arkitektur, er det anderledes for Tingbjerg. Netop af den grund, er strategien til at nedbringe den samlede andel af almennyttige boliger til 40% at fortætte med nye private boliger. Mange nye boliger. Det sker ved at bygge dels oven på eksisterende bygninger langs hele bebyggelsens kant mod det grønne og dermed forstærke et 'indenfor' og et 'udenfor'. Dels en række bygninger ind mellem de eksisterende. Som diagrammet nederst til højre viser, er fortætningen ganske signifikant og griber direkte

ind i både arkitekturen og de åbne rum. Diagrammet i midten til højre viser helt ligetil, hvor meget mindre åbent, fælles friareal, bebyggelsen fremover vil rumme. Og som det øverste diagram viser, vil de nye boliger ikke kun være privatejede. De vil også privatisere en væsentlig del af de åbne rum. Den mangfoldighed i disse rums udformning, som var en væsentlig del af tænkningen forsvinder ned under de mange nye, men ens udseende bygninger.

Og endelig Taastrupgaard. Her er planen både at nedrive en betragtelig del af de eksisterende bygninger, bygge nye boligformer til specialiseret brug og at bygge en ny bydel umiddelbart øst for Taastrupgaard og kæde de to dele sammen og forbinde dem med Taastrup station og Taastrup midtby. I Taastrupgaard finder vi en righoldig beplantningsplan. Som vores forskning har vist, er

Velfærdslandskaberne nye/gradvist forandrede værdier

Fælles (common) er blevet til offentligt (public)

Reduktion af åbne områder – hårdere programmering af de tilbageblevne områder

Infrastruktur ændres fra stige-strukturer til grid-strukturer og kobles på konteksten

Nedbrydning af repetitive træk – men på den store skala

Landskabet forbindes med ydre træk og åbnes for nye brugere

Indplacering af andre ejerformer og dermed en højere grad af domesticering af de åbne områder

Indplacering af nye funktioner, offentlige/fritidsrelateret

Børn har ikke samme prioritet ved de enkelte boliger – fortsat mange institutioner, opprioritering af aktive tweenies

den enten aldrig blevet ført ud i livet, er for dårligt etableret (så træerne aldrig har fået ordentlige vækstvilkår) eller de er hurtigt blevet tilsidesat i forbindelse med eksempelvis facaderenoveringer. Den rigdom, som en god beplantningsplan, over tid kan tilvejebringe er således aldrig kommet inden for rækkevidde.

Som de tre transformationsprojekter alle er udtryk for, så søges deres problemer løst med greb i samme skala, som de i udgangspunktet er blevet tilvejebragt med. Hvis gigantisme er en del af problemet, kan det netop undre, at gigantisme så er en del af svaret. Dernæst kan man sige, at der fortsat tænkes at man en eller flere bygninger er dét, man bygger med. Lige bortset fra Gellerup, som netop indstifter nye kollektive strukturer og rum, er byggepresset så stort, at der kun tænkes i bygninger og at velfærdslandskaberne er dét, der er tilbage, når man er færdige med at bygge. Det strider mod de udsagn, vi har om, hvad beboerne – nye som gamle – faktisk sætter pris på. Og bygges der for hård, forsvinder netop den kvalitet.

Det er også et fælles træk, at det fælles er blevet noget offentligt – at friarealer ikke er forbeholdt dem, der bor i deres umiddelbare nærhed, men skal fungere i en større, endog regional matriks. Det vidner både om at åbne enklaverne og om, at byggepresset er stort, og der begynder generelt at blive mange på friarealer. Ny udlægning af infrastruktur peger i samme retning. Og så ser vi at nye ejerformer og nye funktioner også skal skabe en anden offentlighed i boligområderne. Børnene er stadig en væsentlig brugergruppe af de fælles åbne rum, men optræder mere inden for institutionelle rammer og især aktive tweenies er synlige i de nye planer – der hvor man overhovedet er kommet så langt som til at tænke i udformningen af fremtidens velfærdslandskaber.

Tema: Er kulturmiljøerne i de tæt-lave bebyggelser truede?

Mette Laustsen: Udviklingen i kulturmiljøet i Tinggården siden 1978

Om mig: Jeg flyttede ind i Tinggården i 1984. Jeg var medlem af Koordinationsgruppen - som jeg senere fortæller lidt mere om - fra sidst i 80'erne indtil starten af 90'erne og blev valgt til formand for organisationsbestyrelsen i 2000, hvor jeg sad som formand indtil 2020, hvor jeg ikke søgte genvalg.

Tinggården er en tæt-lav bebyggelse beliggende i Herfølge i nærheden af Køge. Tinggårdens arkitektoniske udtryk med brug af svenskrødt træværk, vandskurede mure – både udendørs og indendørs -, karnapper og udvendige trapper giver bebyggelsen et inspirerende og folkeligt udtryk.

Bebyggelsen er tegnet af Vandkunsten og er et vinderprojekt fra en konkurrence om alternative boformer, som Statens Byggeforskningsinstitut udskrev i 1971. Tegnestuen Vandkunsten lagde vægt på fællesskabet og sigtede efter at give beboerne optimal indflydelse. Både gennem arkitekturen og på den måde man lever og indretter sig på i bebyggelsen. Den første del af Tinggården består af 78 boliger fordelt på seks familiegupper med hver sit eget fælleshus, der kan bruges til fællesspisning og andre aktiviteter. Derudover er der opført et stort forsamlingshus for alle Tinggårdens beboere, som både kan benyttes til sportsaktiviteter og til større sammenkomster. Tinggården blev udvidet med anden etape i 1983-84, der ligeledes består af 6 familiegupper med et fælleshus som centrum.

Boligerne er forholdsvis små med et gennemsnitsareal på 78 kvadratmeter, men ved hjælp af fællesarealer og beboerhuse, som udgør 10 % modsat de vanlige 3 % i alment byggeri oplever man ikke pladsproblemer og fælleshusene har gennem årene – udover de førnævnte fællesspisninger - rummet tusindvis af familiesammenkomster, børnefødselsdage, ungdomsfester og alverdens arrangementer. Hver fælleshus er desuden udstyret med vaskemaskine, tørretumbler og dybfrysere – ligesom beboernes postkasser blev placeret ved fælleshusene. Det vil sige, at man med ganske få greb ”tvang” beboerne over i fælleshusene flere gange dagligt i forbindelse med hverdagens små gøremål.

Et af de arkitektoniske greb, som Vandkunsten har anvendt er desuden, at de store vinduespartier vender mod fællesskabet og de mindre lyskilder vender væk fra fællesskabet. De enkelte boliger er bygget op om basisboliger bestående af køkken-alrum, som er boligens centrum og en første etage i de fleste tilfælde. Mellem basisboligerne findes tillægsrum,

som kan tilkobles begge de basisboliger, som de støder op til – dog ikke på en gang. Det vil sige at boligernes størrelse kan variere efter familiernes behov, antal hjemmeboende børn mv.

Beboerdemokratiet har været i centrum fra første færd. Kommende beboere blev inddraget i planlægningen og udformningen af bebyggelsen, som blev bygget op omkring de førnævnte familiegrupper med et fælleshus i centrum. Familiegrupperne udgjorde basisdemokratiet i Tinggården og hver gruppe valgte en repræsentant til Koordinationsgruppen, som var et alternativ til en traditionel afdelingsbestyrelse i den almene sektor. Forud for hvert møde i koordinationsgruppen blev der afholdt familiegruppemøder, hvor repræsentanten fik gruppens mandat til dagsordenpunkterne på koo-mødet. Koo-gruppen koordinerede en vifte af undergrupper og initiativer af social karakter, som ildsjæle i bebyggelsen stablede på benene. Ofte var der ikke langt fra tanke til handling og det var stort set kun det økonomiske aspekt, der var underlagt koo-gruppens beslutning. Der blev etableret økologisk indkøbscentral, filmklub, musikcafe, gymnastik, tai chi, yoga, en haveforening, værksteder og ikke mindst fælles fester: Fastelavn, Sankt Hans, høst- og nytårsfester – og i det hele taget bare fester.

Der var der mange af i Tinggårdens første 15-20 år.

I slutningen af 1990'erne blev engagementet svagere og en del ”oprindelige” beboere flyttede fra Tinggården - flere flyttede i eget hus. Huslejen var på det tidspunkt ganske høj sammenlignet med andre bebyggelser, og differencen mellem huslejen i Tinggården og de månedlige udgifter som husejer var minimal. Det lokkede en del beboere til at blive boligejere. Det blev svært at tiltrække nye beboere med samme interesse for et forpligtende fællesskab. Et fællesskab, hvor beboerne udover de sociale aktiviteter skulle deltage i praktisk vedligeholdelse af bebyggelsen. Blandt andet var det beboerne selv, der malede alt det udvendige træværk. Beboersammensætningen ændrede sig fra at være en dedikeret og homogen gruppe til i højere grad at afspejle samfundet og flere og flere beboere søgte ikke fællesskabet, men bare et sted at bo.

Det skal også nævnes at Køge kommune ikke havde anvendt den kommunale anvisningsret på 25 % af boligerne i Tinggårdens første mange, mange år. Det blev nu - primært af økonomiske årsager – en nødvendighed. Flere ressource-fattige familier flyttede ind og der fulgte en periode, hvor de fælles aktiviteter blev sat på vågeblus. Der kom en periode, hvor Tinggården var præget af ganske få velfungerende familiegrupper, som lykkedes med at fortsætte traditionerne med fællesspisninger, fælles arbejdsdage og vedligeholdelse af fællesarealerne. Som modstykke til dem opstod dårligt fungerende grupper, der sandede til, hvilket efterlod et kedeligt indtryk af bebyggelsen. De fælles forpligtelser følte ingen ansvar for, hvilket de vel at mærke heller ikke var forpligtet til i juridisk forstand, så der var ingen sanktionsmuligheder, som kunne hjælpe med at genoprette balancen i bebyggelsen.

Heldigvis var der forsat en gruppe beboere tilbage, som kæmpede for at Tinggården skulle bevare sit særpræg og sin identitet. Det blev fx etableret en spiseklub, en læseklub og andre mindre fora på tværs af hele bebyggelsen, således at beboere i ikke-fungerende familiegrupper stadig kunne nyde godt af fællesskabet. I 90'erne vrimlede det med børn

i Tinggården. Tinggården som bilfrit område blev håndhævet, så børnene kunne færdes frit på kryds og tværs af bebyggelsen og ind og ud hos hinanden. Netop børnene var med til at styrke fællesskabet og det gode naboskab, idet forældre til børn i alle aldre opholdte sig meget ude og kunne slå sig ned på fællesarealerne, som var indrettet med forskellige hyggekrege, legeredskaber, borde, bænke, huler og legehuse. Der blev drukket spandevig af kaffe på den konto og skabt stærke bånd mellem mange familier, som hjalp hinanden med at få hverdagen til at hænge sammen. Men børnene flyttede hjemmefra og der blev stille i Tinggården.

Der bor selvfølgelig stadig børnefamilier i Tinggården, men der er langt mellem snapsene og børn leger ikke udendørs i samme grad som tidligere.

I midten af 1990'erne blev Koordinationsgruppen afløst af en traditionel afdelingsbestyrelse med fem repræsentanter frem for 12 koo-gruppe medlemmer. Den øvelse var et alvorligt knæk for basisdemokratiet i Tinggården. Omvendt gav ændringen bestyrelsen mulighed for at være operativ efter en periode, hvor fremmødet i koo-gruppen var minimalt og ofte var forsamlingen end ikke beslutningsdygtig. Desuden havde mange familiegrupper vanskeligheder med at stille med en repræsentant.

Tinggårdens beboersammensætning var som sagt forandret. I 00'erne opstod private haver på "bagsiden" af bebyggelsen. De store grønne fællesarealer, som kendetegnede Tinggården blev ganske langsomt reduceret og inddraget af de enkelte beboere til private haver, som til forveksling mindede om de små parcelhushaver, som Tinggården netop havde været en modpol til. En dominoeffekt ramte bebyggelsen. Beboerne hegnede sig inde bag mere eller mindre kønne løsninger. Afdelingsbestyrelsen udarbejdede skærpede hegnsregler og der blev sat ind overfor beboere, som havde inddraget dele af fællesarealerne til private formål. Der blev udstukket retningslinjer for brug af materialer, højde og længde på hegn samt præcise angivelser af hvor langt ud fra boligen man måtte etablere sig og der blev uddelt advarsler til de beboere, der ikke rettede ind, men det var en udvikling som var kommet for at blive.

Ægte ildsjæle kan heldigvis vækkes til live igen – og fællesskabet, som blev sat på vågeblus, har fået en renæssance. I 2018 tog et par beboere initiativ til at festligholde Tinggårdens 40-års jubilæum. Tidligere og nuværende beboere blev inviteret til fest – nærmest en festival, hvor der var aktiviteter for børn, unge og voksne fra morgen til aften. Hele bebyggelsen var i spil, der var udendørs-yoga på fællesarealerne, der var fællesspisninger i familiegrupperne og dagen kulminerede med klassisk Tinggårdsfest. I løbet af eftermiddagen var der flere indslag i forsamlingshuset. Vi fik blandt andet besøg af Jens Thomas Arnfred, som er en af hovedarkitekterne bag Tinggården. Han fortalte ivrigt og engageret om tilblivelsen og ideerne bag byggeriet og hele processen fra konkurrencen blev udskrevet i 1971 til Tinggården stod indflytningsklar i 1978. Hans fortælling gjorde indtryk på mange, som ikke kendte Tinggårdens historie og den efterlod størstedelen af publikum med en følelse af, at Tinggården er et banebrydende byggeri og Tinggården er et eksperimen-

ment, men eksperimentet lykkes kun, hvis beboerne lægger de fornødne kræfter i det.

Det blev et brag af en fest og efterdønningerne blev hængende længe. Initiativtagerne til festen havde organiseret sig på samme måde som koo-gruppen arbejdede på i sin tid og det var klogt. Medskaberne af festen fik både blod på tanden og øje for, hvad Tinggården kan - og siden jubilæumsfesten er der opstået flere nye initiativer på tværs af bebyggelsen. Tilstrømningen til arrangementerne når ikke samme højde som tidligere tider, men der er opstået en ny energi.

Afdelingsbestyrelsen og organisationsbestyrelsen holdt efterfølgende fælles møder med fokus på at styrke fællesskabet. Der blev ændret på den måde Tinggården er præsenteret på på DAB's hjemmeside for at tiltrække oprigtigt interesserede beboere med ønske om et fællesskab i nærmiljøet og Tinggården blev i højere grad markedsført som et bofællesskab.

Der blev i den sammenhæng øremærket et ikke uvæsentligt beløb til fælles aktiviteter. Fællesskabet fik en opblomstring takket være den vitaminindsprøjtning jubilæumsfesten var og ikke mindst takket være de ildsjæle, hvis organisationstalenter man ikke skal kimse af. De formåede at få festlighederne til at gro nedefra og den øvelse har lagt et solidt fundament for fremtidens fællesskab.

En anden årsag til det øgede aktivitetsniveau, skal tilskrives at flere tidligere beboere er flyttet tilbage til Tinggården. Det valg har de netop truffet med åbne øjne og med et ønske om igen at indgå i et fællesskab. De nye/gamle beboere mærkede tydeligt forandringen i bebyggelsen og har på den baggrund bidraget til at skabe ny aktivitet blandt andet er musikcafeen blevet genoplivet.

Corona-pandemien har også vist sig at gavne fællesskabet i en gunstig retning. Som erstatning for den manglende sociale omgang med familie, venner og kolleger blev samværet med naboerne gødet. Det startede med udendørs fællessang hver aften med behørig afstand gennem hovedstrøget af bebyggelsen – selvfølgelig under iagttagelse af det udendørs forsamlingsforbud. Siden opstod udendørs fælles eftermiddagskaffe på alle hverdage kl. 14, hvor deltagerne selv medbragte coronasikrede krus og kaffe og der blev også etableret en fredagsbar efter samme principper, men med noget andet i glassene end kaffe. Fredagsbaren var åbenbart kommet for at blive og lever i bedste velgående – nu i en indendørs udgave. Fredagsbaren varer 1 time fra kl. 17-18. Den slags overskuelige arrangementer, i lighed med de jævnlige fællesspisninger, vinder fremgang i Tinggården, som ikke længere er et sølvbryllupskvarter, men et guldbryllupskvarter, hvor energien ikke er helt den samme, som i den blomstrende ungdom.

I Tinggårdens tilfælde har privatiseringen fået lov til at pågå på bekostning af fælles frie arealer, som vel at mærke ikke længere blev brugt i udpræget omfang, men spørgsmålet er, hvad kom først? Hønen eller ægget/private have eller forladte fællesarealer?

Svaret på spørgsmålet om kulturmiljøet lever må være: Ja, det gør det – men i version 2.0.

Kulturmiljø og tæt-lave boliger - er det en saga blot?

Dennis Lund

Hvor stammer "kulturmiljø"-begrebet i dk fra ?

Granadakonventionen :	1987
SAVE :	1987-89
Kommuneatlas :	1989-2005
KIP-metoden :	2002-2005
Kulturmiljøatlas :	2005-2007

Kulturmiljø og tæt-lav

Det er 35-40 år siden jeg har arbejdet som planlægger i kommunalt regi, herunder med tæt-lave bebyggelser. Jeg tog en tur rundt til nogle af de mest prominente bebyggelser for at blive opdateret. Det blev et gensyn med både glæde og vemod.

Begrebet

Definition af kulturmiljø er enkelt: Det er et sted, der fysisk set er klart at afgrænse ved at det adskiller sig tydeligt fra omgivelserne. Samtidig er det et sted, som rummer en intern fælles logik, måske samhørighed og delvis fælles adfærd. Hvor meget stedet i sig selv påvirker det indre liv kan variere, men en påvirkning må man forvente. Kolonihaven er et udpræget eksempel herpå.

Kulturmiljøet stammer oprindeligt fra Granada-konventionen, hvor DK kom med i det fine selskab i EF/EU hvad angår bygningsbevaring mv. Adgangsbilletten til dette selskab var SAVE, som fortsat står for det mest gennemarbejdede planlægningsinstrument i statens regi i samtlige 30-35 år. Og udviklingen bør fortsætte.

Historien

De følgende slides viser, at tæt/lav har rødder 100 år før vi tænkte alvorligt på tæt-lav. Det er arbejderboliger først, senere almene boliger

(Bakkehusene) og ellers et utal af små indeklemte rækkehusboliger (Atelierhusene i Søborg), som finder vilkårligt indpas i byens sprækker før den egentlige tæt-lave invasion i forstaden tager fart. Disse bebyggelser er forløbere for især den københavnske vestegns ekspansion.

At Albertslund kommune modtog hovedparten af den lave bebyggelse, var i 1960'erne en bevidst overordnet beslutning, da bl.a. Greve kommune kun ønskede åben-lav bebyggelse i sydfingeren. Som borgmesteren i Greve sagde ved enhver lejlighed: "Jeg har ikke vælgere på 1. sal". Det er også forklaringen på, at indbyggerantallet i sydfingeren kun blev det halve af det planlagte.

Albertslund fik alt det tæt-lave og blev identisk med den lave og tætte by. (Og det har den været lige siden, bortset fra de seneste 4-5 år, hvor kommunen forsøger at redde egen økonomi ved at bygge i højden i centerområdet, landets eneste center ejt kommunalt). Den tæt-lave byudvikling havde i 60'erne rod i den engelske new town-planlægning.

Kort sagt, rundt regnet og stort set er der tre perioder af tæt-lav:

1. periode

-med Albertslund Syd (Araberbyen), Galgebakken og Hyldespjældet er montagebyggeriet med betonelementer, en strukturalistisk periode med en streng geometri. Gadekæret har sammen byggeteknik, men et romantisk forbillede i landsbymiljøet (noget forfejlet).

2. periode

- er en opfølgning på SBI-konkurrencen i 1971-72, hvor Tinggården er den eksemplariske eksponent. Traditionel byggeteknik men ellers de vanlige kendetegn for t/l.

3. periode

-er byggeudstillingsperioden med store projekter i Ballerup, Odense og Århus. Det er den blandede/varierede by, der er under indflydelse af filosofien fra "Las Vegas" og dekonstruktivisme-tænkningen. Det kom der nogle bizarre resultater ud af.

Eksempler

Slide 10 viser udviklingen med Albertslund Syd. Det var planlagt som et traditionelt gulstensbyggeri (Læhegnet ved Roskildevej), blev ændret til betonelementer uden dybtgående kendskab til de byggetekniske problemer. Under renoveringsprocessen blev flere "overfrakker" til byggeriet præsenteret, også nogle med rejst tagflade. Man kan diskutere det endelige resultat, som jeg finder tilforladeligt. Men det er indiskutabelt at bebyggelsen sidenhen er blevet slidt og på flere punkter er i en deroute rent funktionelt, desværre.

Slide 11 og 12 viser prøveboliger i Galgebakken. Sammenlignet med etagehusbebyggelserne søger "overfrakkerne" at iklæde sig den autentiske stil. Det lykkes til dels. Men dybest set ligger problemet ikke i detaljeringen af renoveringens arkitektur (så meget determinere det fysiske udtryk ikke) men derimod i projektets økonomi. Den seneste og kommende renovering vil betyde huslejestigninger på ca 20-25% med løbende stigninger over nogle år. Herved kommer huslejen op på et niveau, som nærmer sig et ejerniveau. Mens dette skrives står ca. 200 boliger ud af 800 tomme. Det vil muligvis helt ændre boligområdet over de næste år?

Konklusion/muligheder

SAVE-systemet og dets efterfølgere i form af KIP mm. bør fortsætte og intensiveres, således at det bliver landsdækkende. Det er landsplanlægningens eneste og mest velfungerende planlægningsredskab gennem 30-35 år. Samme system bør indføres konsekvent i kommuneplanlægningen.

Derimod er det spild af tid at udarbejde bevaringsplaner for t/l. De mest interessante almene boligområder er allerede under reovering og debatten er slut. Der er i så henseende ikke noget at bevare. Man har respekteret det oprindelige udtryk tilnærmelsesvis. Desuden vil bevaringsrestriktioner tage noget af det lokale demokrati ud af bebyggelserne. Disse bebyggelser er stort set de eneste, der har fået en uddelegeret medbestemmelse jfr. planlovgivningen.

Derimod bør alle fremtidige kommuneplaner optage bestemmelser om hvilke kulturmiljøer, enkeltbygninger mv, som på sigt bør bevares. Her er en opgave for den fremtidige statslige planlovgivning.

Den alvorligste risiko for disse bebyggelser er uden undtagelse økonomien bag reoveringsprojekterne. Det kan blive en bombe under t/l's fremtid, altså den del som tilhører den almene sektor. Derfor burde den økonomiske indsprøjtning fra landsbyggefond og andre tildeles med krav om en eksperimentel miljømæssig profil. Den almene tæt-lave boligform har opnået en udpræget humanistisk profil, som for mit vedkommende gerne må videreudvikles på bekostning af det autentiske bebyggelsesudtryk.

Dagens lille rundtur i de grønne tæt-lave øer bekræftede, at disse tids-lommer fortsat lever, men at ildsjælene måske tager benene på nakken og finder andre græsgange. Og det vil være en katastrofe for det fortsatte liv mellem husene.

Parcelkvarteret og parcelhuskvarterer - historien om Danmarks mest udbredte kulturmiljø

Peter Dragsbo

Opgøret med lejekasernerne: Kartoffelrækker og havebyer

Historien om begrebet "parcelhus" starter med det opgør med de forslummede gamle byer og industribyernes lejekaserner, som rejste sig over hele Europa efter midten af 1800-tallet. Bekymringen over arbejderklassens leve- og boligforhold gik hånd i hånd med arbejderklassens eget ønske om anstændige boligforhold. I starten opstod filantropiske "kolonier" á la Lægeforeningens Boliger i København; bagefter kom andre initiativer som f.eks. Arbejdernes Byggeforening, hvor B&W-arbejdere sammen med fremskridtsvenlige idealister fik skabt de berømte "kartoffelrækker" i København. Kartoffelrækkerne tog deres forbillede i de engelske rækkehusbebyggelser, som i København var et fremskridt i forhold til lejekasernerne og deres baggårde – men som i England med deres uendelige trøstesløshed blev et hovedproblem i boligspørgsmålet. Da der i 1889 og 1898 efter forbillede fra Tyskland blev vedtaget love om statsstøtte til arbejderbyggeforeninger, kom der for alvor gang i udviklingen af alternativer til lejekasernerne. Især i København byggede en række byggeforeninger, stiftet af den fastansatte arbejderelite, små havebyer. Ebenezer Howards epokegørende idé om The Garden City, som første gang blev publiceret i 1898, var ganske vist endnu ikke kendt i Danmark. Men man havde kendskab til de "havebyer før havebyen", som socialt bevidste industrier havde udviklet i England allerede fra 1880'erne og frem: Cadburys Bournville ved Birmingham, Rowntrees New Earswick ved York, Lever-koncernens Port Sunlight ved Liverpool osv.

Joseph Søndergård, skomager, kusk og vognvasker ved DSB - og stifter af Esbjergs første parcelhaveforening i 1912

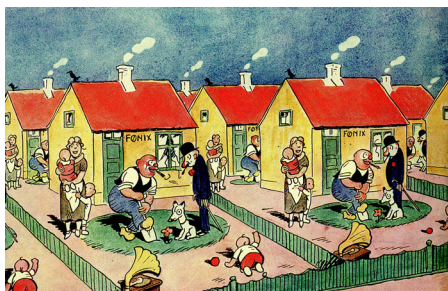
I Danmark fik arbejderbevægelsens boligpolitik for alvor luft under vingerne med to næsten samtidige nyheder. I 1911-12 blev de første havebyer efter engelsk forbillede grundlagt: andelsboligforeningerne Grøndalsvænge og Præstevangen i Brønshøj samt den private Gert-hasminde i Odense – og i årene frem til o. 1925 blev der anlagt en lang række havebyer rundt om i landet, efter 1. Verdenskrig også af boligselskaber, kommuner og industrier. Og i 1912 blev det første almennyttige boligselskab grundlagt i København, Arbejdernes Andels Boligforening – og i kølvandet fulgte "sociale" boligselskaber overalt i landet, som dog som regel foretrak at bygge "arbejderborger" frem for havebyer.

Parcelhaverne – arbejderklassens værk

I Danmark virkeliggjorde arbejderklassen dog en første flugt fra lejekasernerne i form af kolonihaverne, inspireret af de tyske Schrebergärten. De første kolonihaver blev anlagt ved Aalborg i 1888, og hurtigt fulgte en lang række kolonihaver ved alle større danske byer, ikke mindst i København. De nye grupper af arbejdere i byerne savnede en have, først og fremmest som bidrag til en vis grad af selvforsyning med frugt og grøntsager – men også som fristed fra det sure dagligliv. Og fordi det var haver og ikke byggegrunde, kaldtes de små jordstykker i koloniha-

Eneste minde om telefonbogsudgiver Marius Vonsyld, som stiftede så mange jyske parcellforeninger, er et gadenavn i Vejgård ved Aalborg

Tanken om typehuse vakte i starten moro. Karikatur af "Phønix-husene" i Hvidovre af Chr. Hoff, "Svikmøllen" 1924

verne "parceller", ligesom udstykkede jordlodder på landet til husmænd, "parcellister".

Imidlertid var der den store ulempe ved kolonihaverne, at de som regel lå på lejet grund med kort opsigelse – og derfor oplevede utallige "kolonister", at de måtte forlade deres have, netop som der var begyndt at komme resultat af opdyrkningen. Derfor begyndte nogen at tænke på, om man ikke i fællesskab kunne udstykke haveparceller, som var større og som kunne blive private ejendomshaver. Først var der nogle byggeforeninger, der ikke kunne finde ud af at bygge i fællesskab og sagde til medlemmerne: Gør som I vil, brug dem til huse eller haver! Det samme skete i nogle villakvarterer. Men o. 1908-10 begyndte nogle driftige folk at sætte udstykninger af parceller i system.

En af pionererne var tømrermester Niels Andersen Uldall i Århus, som lancerede ideen om "Nationalhaverne". Tanken var at udstykke parceller, der fra starten også var forsynet med fælles sportsplads og plantede frugt- og allétræer, så kolonisterne ikke skulle begynde på bar mark. Fra 1907 til 1930 lykkedes det Uldall at grundlægge ca. 45 Nationalhaver, især i Jylland, men også lidt på Fyn. En anden parcelentreprenør var bogtrykker Marius Vonsyld i Randers, som sammen med sine brødre udgav telefonnøgler i en række byer. Ud fra sit lokalkendskab begyndte han at stifte parcellforeninger; det blev til ca. 65 Vonsyld-haver, også her mest i Jylland. Omkring København var det i højere grad egentlige grundspekulanter, der udstykkede til parceller – men fælles for alle udstykkere var, at de fik samlede interesserede fra arbejderklassen, som så dannede parcellforeningen. Og at de følte sig som idealister og pionerer kan man se af de navne, foreningerne fik: Frem, Havelykke, Danvang, Virkelyst, Fortuna, Fremtiden, Sommerglæden, Hængi, Grønvang osv.

1914-1945: Parcelbevægelsens storhedstid

Første Verdenskrig med sin dyrtid og varemangelbetød et gennembrud for parcelbevægelsen. Som det blev sagt i 1923, var det "kartoffelhungeren", der gav stødet til parcelbevægelsen, og i 1925 regner man med, at der var ca. 100.000 ubebyggede parceller i Danmark. Nu kunne arbejderklassen få opfyldt drømmen om et stykke jord til evig arv og eje, og samtidig kunne en meget stor del af den jævne befolkning blive helt eller delvist selvforsynende. Parcellhaverne er nok den mest ikke-anerkendte del af dansk jordbrugsproduktion. Som sagt, meningen var at bruge parcellerne til grøntsager, frugttræer, lidt blomster og måske et lysthus eller et kaninbur. Men med den tids byplanlovgivning var det ikke forbudt at bygge et lille helårshus i haverne. Og hvad skal man kalde et hus på en parcel – rigtigt: Parcelhuse!

De vidtstrakte parcellkvarterer blev kun langsomt bebyggede med helårshuse, og på mange parceller så man en trinvis udvikling fra lysthus med skure og kaninbure over en hjemmebygget bungalow til et statslånshus eller murermesterhus. Imidlertid så byplanlæggerne o. 1945 især parcellhaverne som et problem; de så først og fremmest på den spredte bebyggelse med ret få fastboende, der ikke kunne "forrente" kommunale investeringer i veje, gas, lys, kloak og vand. De store byplaner efter 1945 betød derfor, at der stort set overalt blev sat en stopper for udstykning af parceller. For fremtiden skulle alle kommunale og private grunde bebygges med et helårshus inden to år. Dermed forsvandt de fattiges mulighed for den langsomme vej til eget hus.

Enfamiliehusene efter 1945 var derfor egentlig ikke ”parcelhuse”, men snarere demokratiserede villaer (en proces, der var startet med bedre Byggeskik's udvikling af det lille danske hus o. 1920). Men sjovt nok var det den ikke-så-fine betegnelse ”parcelhus”, der blev den gængse indtil slutningen af det 20. århundrede.

Typehuset – fra mistro til succes

Det klassiske typehuskvarter: Skælskør 1971, Foto Anders Rehde Nielsen, Nationalmuseet.

Husene mellem 1920 og 1945 var meget forskellige: der var solide murermerstehuse, der var ”bungalower” med flade tage og der var masser af selvbyggede huse. O. 1925 prøvede nogle firmaer godt nok at lancere færdiglavede huse – men tanken blev helt til grin. Anderledes blev det efter Anden Verdenskrig. Med det moderne samfund og de modernistiske arkitekter var tanken om ”boligen som en vare” blevet mere og mere acceptabel. Og både arkitekterne og det nye Boligministerium så ”typiseringen” som løsningen af den enorme bolignød. Det blev til det industrialiserede etagebyggeri, som kom til at præge forstæderne med de store montagebyggerier i 1960'erne. Men det førte også o. 1945 til en række forsøg med ”typehuse”. Især kommunerne og de sociale boligselskaber begyndte at eksperimentere med huse til ”mindrebemidlede og børnerige” familier, f.eks. træhuse (”finnehusene” fra Finland) eller elementhuse (f.eks. af Brugsforeningernes Durisol-betonsten). Resultatet af det hele blev, at ”typehuset” blev symbolet på den sikre og standardiserede boligvare. I starten var arkitekterne med. De stiftede bl.a. i 1958 ”Arkitekternes Typehuskontor” og lancerede flere arkitekttegnede hustyper. Men fra starten af 1960'erne gled arkitekterne i baggrunden til fordel for bygmestre og byggefirmaer. Tiden fra 1955-60 og frem blev præget af de mange typehusfirmaer. Nogle af de store, mere eller mindre landsdækkende blev Johan Christensen & Sønner, Høm Huse, Give-Huset, Tjæreborg Huset, JELY-huset, Roslev Huse, Hosby Huse, Myresjö Huse, Jondahl Huse osv. Men ser man på det, der blev bygget (f.eks. typehus-udstillingerne forskellige steder i landet) er man, at en stor del af typehusmarkedet blev dækket af regionale håndværksfirmaer. Men arkitekter fra København kunne også tage initiativ til en boligudstilling et andet sted i landet, og ved en udstilling i Skjoldhøjparken ved Århus var der endnu i 1968 arkitekttegnede typehuse, bl.a. af Friis & Moltke.

Blandt leverandørerne af typehuse var der flere kendte ”typehuskonger”. En af de mest kendte blev Jens Peter Koch i Odense, der fik stor succes med at sælge enfamiliehuse og rækkehuse med helt faste vilkår og minimale udbetalinger. En anden var farvehandler Carl Peter Nielsen i Esbjerg, kaldt ”Carl Peter Kulør”, som i 1955 lancerede CP-huset, bygget på 30 dage. Og endelig blev der o. 1960 i flere byer organiseret byggeri som selv- og medbyggeri.

Parcelhuset - danskernes bolig

De store love om billige statslån til alt byggeri 1938-45 gav stødet til et enormt byggeri af statslånhuse. Og nu var forskellen mellem ”villaer” og ”parcelhuse” næsten forsvundet – villaerne var blevet demokratiseret, og enfamiliehusene blevet normen. Og sjovt nok var det det ”mindre fine” ord, der vandt: alle almindelige enfamiliehuse blev nu kaldt parcelhuse. I 1950 udgjorde parcelhusene allerede o. 40 % af alle boliger bygget siden 1920. I 1960 var der ca. 440.000 parcelhuse i Danmark, men

samtidig blev de følgende tyve år parcelhusbyggeriets egentlige storhedstid. I årene 1960-80 blev der bygget 450.000 nye parcelhuse eller tæt ved 50 % af alle nybyggede boliger. I de tyve år blev der gennemsnitligt færdiggjort 75 parcelhuse om dagen! I de følgende årtier er udviklingen fortsat, således at ca. 60 % af den danske boligmasse i dag består af enfamiliehuse, og heraf kan 2/3 eller over 40 % af boligmassen karakteriseres som "parcelhuse". Men nu foretrækker de fleste at kalde det noget andet: Villa eller enfamiliehus. "Parcelhus" er ligesom "forstad" blevet et begreb, der betragtes med blandede følelser.

Rækkehus, opført af Odenses store parcelhuskonge i 1960'erne og 70'erne. Associationen Koch = kok 0 huse gav associationer til "hønehuse", mens trods manglen på arkitektonisk særpræg var det gedigent byggeri, der stadig står distancen.)

Parcelhuskvartererne – et kulturmiljø

I dag er der i realiteten ikke forskel på de gamle parcelhavekvarterer og de sidste 70 års parcelhuskvarterer. Eneste forskel er, at de tidligere parcelkvarterer har mange lag af byggeskik, mens parcelhuskvartererne har en meget ensartet bebyggelse, der afspejler udstykningstiden. De gamle parcelhuskvarterer var præget af en stadig forandring; hele tiden blev små ældre huse erstattet af større og bedre huse, og hele tiden blev der bygget om og bygget til. Det samme gælder i stigende grad enfamiliehusene fra efter 1945; bl.a. er det nu ret almindeligt, at de små statslånhuse fra 1950'erne bliver revet ned til fordel for huse i tidens mode: typehuse, "gårdstuehuse", træhuse eller Bauhaus-kopier. Også havekulturen har, som påpeget af havehistorikeren Helle Ravn, undergået en stadig forandring fra 1950'ernes traditionelle haver med frugt og grøntsager, over 1960-70'ernes nemme haver med plæner og stedsegrønt til vore dage, hvor de sidste 25 års kærlighed til sten- og grusørkener mødes med en ny naturglæde og ønsker om mere selvforsyning og bivenlige haver.

Parcelhave- og parcelhuskvartererne er på den ene side Danmarks største kulturmiljø. På den anden side vil det være både futilt og imod selve parcelhusbyggeriets tradition at søge at indføre bevaringsbestemmelser på bygningsmassen. Efter min mening må en evt. bevaringsstrategi følge flere spor:

- En bred og folkeligt forståelig formidling af de enkelte hustypers egenverdi og arkitektoniske kvaliteter, således som det allerede er sket i flere byer, fulgt op af bl.a. Bygningskultur Danmarks guider til Bedre Byggeskik-huset, Modernismens Huse, Parcelhuset osv. I denne formidling skal selvfølgelig også indgå gode råd til ombygninger og udvidelser af eksisterende huse med respekt for den oprindelige byggeskik, incl. en understregning af bæredygtigheden i at bygge om og til frem for at rive ned og bygge nyt.
- En sikring af de enkelte kvarterers helhedspræg, dels ved fastholdelse af arkitektoniske elementer i gade- og pladsforløb (ensartede hække, allétræer osv.), dels ved restriktioner på bebyggelsesprocenten, procenter af udenoms arealer med fast belægning og evt. bevaringsplan for større træer (jfr. Tyskland i modsætning til Danmark, hvor man synes at hade træer).
- Udvalgelse af enkelthuse til fredning, dels gode arkitekttegnede huse, dels repræsentative eksempler på de mest almindelige typehuse. Hvorfor ikke samle de mest almindelige hustyper i et parcelhusenes frilandsmuseum, jfr. frilandsmuseet Maihaugens samling af Klar-ferdig-hus i Lillehammer.

Udvalgt litteratur

- Balsby, Henning m.fl: 287 typehuse, 1969 / 306 typehuse, 1971
Balslev Jørgensen, Lisbet: Enfamiliehuset, Danmarks Arkitektur, 1979
Bo Jensen, Jesper: Parcelhuset i fremtiden. Fakta og tendenser, 2008
Brusendorff, Ib: Typehuset af i dag, 1963
Brüel, Jeanne: Parcelhuset- guide til bevaring og fornyelse, 2013
Dragsbo, Peter: Forstæder i Esbjerg, 1988
Dragsbo, Peter: Hvem opfandt det danske parcelhuskvarter? Forstaden har en historie, 2008
Jensen, Jesper Bo: Parcelhuset i fremtiden. Fakta og tendenser, 2008
Kraul, Annegrethe & Kristine Søndergaard: Parcelhusets pionerer – Da Jensen flyttede på Lærkevej, 2007
Lind, Olaf & Jonas Møller: Bag Hækken – Det danske parcelhus i lyst og nød, 1996
Nissen, Helge: Danske arkitekters egne huse, 1968
Rambusch, S. (red.): Rødovre 1901-76, 1979
Ravn, Helle: Gulerødder, græs eller granit. Danske parcelhushaver 1950-2000, 2010
Ravn, Helle & Peter Dragsbo: Havebyen. Havebyer i Danmark, England og Tyskland før, nu .. og i fremtiden?, 2017
Ravn, Helle: Haven til lyst og glæde. Den danske havekultur gennem 200 år, 2021
Selmer, Jørgen m.fl: Boligform og Livsstil, Arv og Eje, 1989
Sommer, Marianne & Trine Baadsgaard: Farvel parcel. Fra typehus til drømmebolig, 2006 (men lyt ikke for meget til dem!)
Sverrild, Poul: Lysthusbeboerne – en forstad fødes, 1988
Sverrild, Poul & H. C. Thomsen: 52 historier fra Hvidovre, 1997
Sverrild, Poul: Vejene til Hvidovre. Om den periurbane udvikling i en københavnsk forstadskommune, 2020

De forkætrede enfamiliehusenes kvaliteter

Poul Sverrild

Dette indlæg blev ikke leveret på Byplanhistorisk Udvalgs seminar d. 8. november på grund af covid-19-situationen, men bringes her af hensyn til seminarets efterliv.

Kært barn har mange navne, og er der et kært barn på det danske boligmarked, så er det enfamiliehuset. Siden slutningen af 1800'tallet har bolig- og bygningsformen været den foretrukne blandt borgerne. I forbindelse med seminaret har vi valgt at kalde barnet parcelhuset, men vi kunne mere korrekt have valgt den teknisk/administrative term, enfamiliehuset. Når parcelhustermen er valgt, hænger det sammen med vores overordnede fokus på efterkrigstiden og velfærdssamfundets stærke vækst, hvor betegnelsen i dens moderne betydning blev slået fast.

Alle enfamiliehusene falder samtidig ind under tidsafgrænsede delbetegnelser som for eksempel typehuse, statslånhuse, murermeisterhuse, bungalows eller selvbyggerhuse. Navnene spejler skiftende tider og fordeler sig på de værdiskalaer, som vi gennem det seneste århundrede har lagt ned vores boliger ind i.

Peter Dragsbo har i det forrige indlæg belyst den fritstående familieboligs opkomst. Det vil jeg ikke sige mere om, men blot pege på betydningen af den underbelyste historie om tilvandrernes kulturelle baggrund. Enfamilieboligens succes og fysiske udformning bygger rigtig nok på den ene side på borgerlig villakultur og arkitektonisk faglighed, men i de første årtier var landlig byggeskik og livsform en ligeså væsentlig faktor. Det var i høj grad husmændenes og indersternes livsformer, som dannede bagtæppet for bølger af landarbejderfamilier, som ankom fra landet til byerne i hele denne periode, og deres forestillinger om bolig- og livsform byggede ikke på arkitekternes og borgerskabets villakultur, men på oprindelige byggeskikke i deres hjemegne. De stod i de første årtier af det tyvende århundrede bag titusinder af ydmyge huse udformet i krydsfeltet mellem privat økonomi og kulturel arv.

Resultatet blev brede bæltet af enfamiliehusbebyggelser i stringente landmålerudstyknings omkringing alle danske byer. Her udviklede brogede boligkvarterer sig, her levede sommerhuse og helårshuse længe side om side, og mange steder forsvandt de mange sommerhuse først i løbet af 1950'erne, og enkelte steder stod de til først i 1970'erne. Omkring København rækker kvartererne fra Kastrup i syd til Virum i nord og i vest til Tåstrup.

Enfamiliehuskulturen omformede radikalt det danske bylandskab. Det tilførte byen en ny dimension, som ikke kunne rummes i den herskende byopfattelse og måtte derfor få sin egen betegnelse: forstad. Men de tidlige forstæder byggede samtidig videre på byens infrastrukturelle logik med deres regelret strukturerende vejnet, der var afledt af byens pendlingslogik, der igen fulgte adskillelsen af bolig og arbejdsplads. I forstædernes og enfamiliehuskvarterernes fysik blev det ikke landet og landsbyen, som jo lå i tilflytternes hjerter, der fik indflydelse på forstædernes fælles fysik, men det rurale kunne så folde sig ud på de enkelte

matrikler.

Kulturmiljøerne omkring enfamiliehusene rummer ikke bare kulturhistorie af national betydning, der ligger også arkitektur-, teknologi- og velfærdshistorie - og så den alt for ofte oversete, men afgørende landskabshistorie. Enfamiliehuset giver ingen mening uden sin have. Haven er det, der definerer enfamiliehuset fra andre boformer, og forestillingerne om det gode liv i haveboligen var fra dag ét orienteret mod havens betydning for sundhed. Fra forestillingerne om lys og luft til konkret hjemmedyrkning.

De ældre blandede enfamiliehuskvarterer med deres mangfoldige udtryk opleves i dag som meget attraktive - ikke blot i kraft af deres relative nærhed til byerne, men også i kraft af deres mange tidslag. Men kulturmiljøerne i disse kvarterer er vanskelige at bevare, for vores bevaringsindsats retter sig ikke mod den slags sammensatte strukturer.

Et velbevaret miljø vil ofte repræsentere et rent snit, der rummer en klar fortælling om en type eller epoke. I modsætning står det mangfoldige "hverdagslandskab", der er består af en blanding af kulturspor fra forskellige epoker inden for samme område. Her er helheden sjældent interessant at bevare, med mindre formålet er at sikre 'det almindelige'.

Forstaden fik senere tilføjet boligblokken som sit andet markante bygningselement, men det er en anden historie. Enfamiliehuset og dets lidt 'fattigere' lillebror, rækkehuset, forblev rygraden i forstædernes kulturmiljøer langt op i 1960'erne.

En ny overvældende vækstperiode for enfamiliehusbyggeriet begyndte i årene efter Besættelsen. Med støtte i de skiftende statslånsordninger blev der frem mod slutningen af 1950'erne opført omkring 70.000 statslånhuse. Husene blev dels opført i allerede gennemførte og delvist bebyggede udstykninger og dels i helt nye udstykninger. Tidens nye udstykninger blev præget af, at de blev fyldt ud med huse opført over relativt korte årrækker, og de fik dermed et mere ensartet præg end de ældre udstykninger. De nye kvarterer blev afsat for klare meningsdannelser om boligformen. Forstæderne havde i varierende grad været udskældt siden deres opståen, men nu var det blevet værre.

Og det skulle blive endnu værre. Da de billige statslån blev afskaffet sidst i 1950'erne, stod afløseren for statslånhuset ikke bare klar, men var allerede afprøvet og parat til at blive rullet ud i stor skala: typehuset.

Med typehuset voksede skalaen og graden af ensartethed. Enorme udstykninger omkring især København, Odense og Aarhus - og i mindre skalaer omkring enhver dansk by - blev fyldt ud med overvejende etplanshuse. Antallet af enfamiliehuse voksede nærmest eksplosivt op i 1960'erne, hvor der blev opført 160.000 enfamiliehuse.

De nye kvarterer kom på mange steder til at få en ensartethed, som flertallet af Mellemløstidens kvarterer ikke havde haft. Husene opførtes overvejende som etplanshuse med lav taghældning, uden kælder og ofte i gule sten eller hvide synopalsten. Ensartetheden, som i ældre kvarterer ville have været betragtet som en kvalitet, blev i de nye parcelhuskvarter-

rer opfattet negativt som udtryk for armod og tristesse. Men kritikken af disse kvarterer kan lige så vel opfattes som bedre-stillede afstandtagen fra sociale lag, der nu kom tættere på den attraktive livsform i enfamiliehuset.

Perioden tilførte enfamiliehuskvartererne en væsentlig nyskabelse i forhold til byens kendte logik, idet man nu rullede de nye kvarterer ud med fokus på trafikseparering og ofte mindre fælles grønne områder. Med 40 års forsinkelse og inspiration fra den berømte amerikanske Radburn-udstykningsstænkning fra slutningen af 1920'erne var Danmark klar til at importere hele den amerikanske bilbaserede forstadskultur - bortset fra afstandene. Motorveje, indkøbscentre, carporte, basketballnet i forhaverne og svømmepøle i baghaverne osv. Men i dansk sammenhæng blev kulturen i modsætning til i USA baseret på husstande med to arbejdsindtægter og ofte placeret indenfor cykelafstand til byen eller udlagt hensigtsmæssigt i forhold til offentlig transport.

De nye enfamiliehuskvarterer repræsenterede en realisering af danskerne drømme om velfærdsamfundet. Over hele landet har parcelhuskvartererne spredt sig - og gør det stadig. Undersøgelse efter undersøgelse påviser nu som før, at dette er den bolig- og bosættelsesform, som danskerne foretrækker. Enfamiliehusets vigtigste og naturlige habitat blev forstæder omkring alle vores byer, men det har i efterkrigstiden også bredt sig ud i det åbne land både som fritliggende, i tilknytning til en landejendom eller i små klumper som 'forstadskvarterer' af etplanshuse ved siden af landsbyerne.

Med importen af den nordamerikanske forstadsfysik og -funktion åbnedes for ny kritik, som så kunne trække på den kritik, som i USA allerede siden den tidlige efterkrigstid havde fokuseret på en postuleret åndløshed, materialisme og forbrugerisme, som skulle herske særligt i forstæderne. Den amerikanske kritik var især rettet mod de enorme standardiserede enfamiliehuskvarterer, som efter den anden verdenskrig blev opført til blandt andre de hjemvendende soldater. Med enkelte undtagelser er de amerikanske kvarterer svært sammenlignelige med de danske typehuskvarterer, men det betød mindre for debatten.

Typehusene åbnede for alvor for kritikken af enfamiliehuskulturen fra de danske skrivende og meningsdannende klasser. Betegnelsen ligusterfascister samler på bedste vis det negative ydre blik på enfamiliehuskvartererne. Med et ord afsiges en fælles dom over kvarterets materialitet og dets indbyggere: Småborgerlige mennesker, der omgiver sig med ringe kvalitet.

Gasbetonhus til nedrivning

I dag kritiseres de danske enfamiliehuskvarterer ikke mindst i miljø-sammenhæng. Her er der fokus på energiforbruget i boligerne og til den pendlingstrafik, der hører sammen med forstadskulturen. Det er et godt eksempel på, hvordan kritikken skifter i pagt med de herskende dagsordener. Gennem det meste af forstadshistorien, har der været fokus på det arealforbrug, suburbaniseringen medførte. Hovedbekymringen gik oprindeligt på, at udviklingen ville medføre mangel på landbrugsjord. Det var meget naturligt i betragtning af, at det bebyggede areal i Danmark er steget voldsomt siden industrialiseringens gennembrud. Det bebyggede areal blev mere end tredoblet mellem 1881 og 2000 - fra

3% til 10% af det samlede landareal.

Men den problematik er tydeligvis ikke noget fokuspunkt i dag, så nu er den primære kritik af enfamiliehuskvartererne flyttet til miljøområdet. Om, den kritik kommer til at holde bedre end den tidligere, kan være lige så tvivlsomt, med mindre man fortsat holder sig til klassiske målinger af materielle forhold. Hvis man også inddrager sociale og kulturelle kvaliteter, kan resultatet vise sig at være markant anderledes. Det skal hele tiden erindres, at meget af den rygmarvsbaserede kritik af boligformen og dens iboende kulturer, bygger på udenlandske vurderinger, der kunne falde væsentlig anderledes ud, når de lægges ned over danske forhold, hvor velfærdstænkning og offentlig planlægning har spillet så central en rolle.

Den vedvarende negative kritik af enfamiliehuskvartererne er gennem hele perioden blevet spejlet i vores tænkning i forhold til værdisætningen af kvarterernes kulturmiljøer. Den fraværende viden om og respekt for kvarterernes historisk betingede værdier betyder, at stort set alle enfamiliehuskvarterer aktuelt opleves som egnede rum for nye 'barmarksprojekter', hvor en ny generation af husejere kan udfolde deres drømme - ligesom man forestiller sig, førstegenerations-husejerne gjorde!

Fra dag ét i den moderne enfamiliehus-historie har de kommende husejere selv defineret - enten sammen med en arkitekt eller blot med afsæt i egen kulturel baggrund - hvordan deres kommende hus skulle se ud og indrettes, og de tilhørende havers udformning og anvendelse blev også individuelt bestemt af ejerne. Oprindeligt foldede byggerierne sig ud i en kulturel kontekst, der overordnet tillod to bud: det overskudsdrevne borgerlige villaideal og det folkelige, der kobledes brede lags landlige livserfaringer med deres mere begrænsede økonomi.

Hvor det borgerlige villaideal i store træk er blevet stående og blot over tid har føjet sig efter skiftende arkitektoniske moderetninger, så har almuen boligideal flyttet sig i takt med udfoldelsen af velfærdsamfundet, generelle velstandsstigninger og kulturel nedsivning.

Nedrivningsprocessen i gang

Fra en begyndelse, hvor det for de brede lags enfamiliehuse udpræget handlede om tag over hovedet, blev der også her efterhånden plads til at tilpasse sig skiftende stilarter og sociale og kulturelle krav. Det betyder, at de brede lags enfamiliehuse fra første stund er blevet udviklet og forandret med det resultat, at de fleste enfamiliehuskvarterer udgør kulturmiljøer, der altid har været under forandring.

Er det problematisk, at forandringsprocesser aktuelt ruller uhindret gennem kvartererne?

'Et kulturmiljø er et håndgribeligt udtryk for en periodes samfundsmæssige prioriteringer og forandringer. Kulturmiljøer har både en fysisk og en bevidsthedsmæssig dimension. De er en væsentlig del af vores kollektive hukommelse, som - hvis de forsvinder eller forandres til uigenkendelighed - gør os fattigere og mere historieløse. Et kulturmiljø er et fysisk udtryk for en givet kultur i en given periode, så kulturmiljøer har både en fysisk og en bevidsthedsmæssig dimension.'

Med afsæt i, at en kollektiv hukommelse er umistelig i forhold til at

eksistere som fællesskab og i betragtning af enfamiliehusenes overvældende betydning for vores livserfaringer antal enfamiliehuse, så er det afgørende vigtigt at forholde sig til bevaringsproblematikkerne omkring enfamiliehuskvartererne.

For ti år siden

Vores udstrakte parcelhusområder gennemgår i disse år hastige forandringsprocesser af en anden karakter end den forandring, som løbende har været til stede gennem hele boligtypens historie. Forandringsprocessen drives i disse år oplagt af den lave rente på kreditforeningslån, men underliggende er de store drivere miljødagsordenen, der stiller skærpede isolations- og opvarmningskrav og kulturelle forandringer, der udtrykker sig i eksploderende kvadratmeterbehov. Om der yderligere er en kulturel trend i retning af at vægte det at bo i noget nyt, fortjener en undersøgelse.

Det nye i kvarterernes forandringsprocesser udtrykker sig på hussiden overordnet i omfang, materialitet og arkitektonisk form - hvortil mange steder i de større byers nærhed sker en 'gentrification'. På kvarterernes grønne side, haverne, manifesterer processen sig som en helt anden relation mellem enfamiliehusliv og arealanvendelse end tidligere kendt i parcelhuskulturen.

I den første halvdel af det 20. århundrede var haverne i udstrakt grad produktionsarealer, der skabte grundlag for familiernes fødevarerforbrug, under indtryk af velstandsstigningen gennem 1950'erne overgik mange haver til æstetisk/rekreativ indretning, men fortsat med det grønne som det, der markerede livsformen.

Det er ikke blot nye generationer, der rykker ind og stiller krav om mere boligplads. Det er heller ikke bare en forældet boligmasse, som kræver udskiftning. Det er et radikalt anderledes fænomen, der manifesterer sig. Industrialiseringen af enfamiliehusproduktionen førte til de forkætrede typehuse, men de er for længst blevet socialt spiseliggjort af 'individualiserede' typehuse, som påberåber sig arkitektoniske kvaliteter og tilbyder et bredt udvalg globaliserede stilarter. Husejerne tilbydes nu en bred vifte af udtryksformer, der kan matche den enkelte families drømme og sikrer dem en oplevelse af at skabe skræddersyede huse, som matcher købergruppens forventninger om at kunne udtrykke deres individualitet gennem deres bolig.

De nye huse er ikke kun attraktive i kraft af at kunne levere mange kvadratmeter i en form, som tilfredsstiller tidens købere. De leverer også nymodernitet i kraft af deres billige energidrift tilsat løfter om 15 års vedligeholdelsesfrihed, som giver mulighed for at forene god privatøkonomi med en form for miljøtækning.

De nye typehuses succes spejler også, at de nye tilflyttere - i modsætning til forrige generation - ikke kommer fra landet. De har ikke baggrund i agrare kulturer, de kommer fra byernes ældre og helt nye boligmasse og deler ikke forventninger og livsidealer med fortiden. De har grundlæggende hverken et forhold til enfamiliehuskvarterets kulturhistorie eller til forstædernes oprindelige kvaliteter.

De nye huse leverer også et effektivt bud på det problem, som 800 m²

Oprindeligt hus

jord udgør for de urbaniserede tilflyttere. Hus med carport eller garage samt omliggende faste belægninger løser det meste af problemet, og hvis der ikke bliver etableret en pool og nedgravet trampolin, kan en regulær græsplæne på det øvrige areal håndteres af en plænerobot. Haven får hermed tildelt en dobbeltrolle som afstandsgiver til naboer og som erstatning for den tagterrasse, der er den urbane drøm. En biting ved nybyggerierne er det nye lydbillede, hvor de udstrakte flisebelægninger sikrer mindelser om brokvarterernes baggårde.

Dette blot for at beskrive attraktionerne ved det, der for tiden truer kulturmiljøerne i de eksisterende parcelhuskvarterer.

Det, der forsvinder i den hastige forandringsproces, er ikke enkelt at beskrive fordi det både handler om materialitet og livsform, det breder sig over en hundredårig historie og en geografi, der omfatter det meste af landet. Det er både blandede og mere homogene kvarterer, der rammes, og konsekvenserne er forskellige.

Det er igennem forandringsprocessen, hvor nogle oplever at miste, der kommer fokus på bevaringsværdier. Hvad er det, der er værd at bevare, og hvorfor?

Erfaringsbaseret ved vi, at forståelse for bevaringsværdier i høj grad er styret af tidsmæssig afstand. Bliver bygninger gamle nok, kan de fleste enes om bevaringsværdien, og er de yderligere eksklusive mindsker behovet for alder. Det rammer de klassiske typehuse og endnu også statslånsbusene - ja, bungalowen fra 1930'erne møder fortsat ikke den store bevaringsforståelse. Vores bevaringspraksis retter sig mod enkelte huse, og i enfamiliehuskvartererne møder vi overordnet ikke mange erkendte bevaringsværdier.

Nyt hus

I 2018 var 7.102 bygninger bygningsfredet her i landet, og af dem var kun 769 parcelhuse. De beslægtede række-, kæde- og dobbelthuse kan fremvise 614 bygningsfredninger. Af fredede etageejendomme var der 1.099. Enfamiliehusene er altså i forhold til deres antal og historiske betydning stærkt underrepræsenteret - ikke mindst i forhold til række-, kæde- og dobbelthusene.

Det viser, at interessen for bevaring af boligbygninger er blevet rettet mod kollektive byggeprojekter, der notorisk har haft en høj grad af arkitektinvolvering. Enfamiliehusene har overvejende været individuelle projekter - selv når der var tale om typehuse. Interessen for de helheder - kvarterer - der voksede frem af de individuelle byggeprojekter har reelt været fraværende, selvom det måske er her, de største bevaringsværdier ligger. Det er kvartererne mere end de enkelte huse, der fortæller den brede historie om de kulturer, der formede og udfyldte rammerne.

Enfamiliehuskvarteret er præget af, at indenfor rammerne af den enkelte matrikel er det ejeren, der bestemmer. Vejene, der binder det hele sammen, er styret af enten grundejerforeningen (vejlavet) eller kommunen - altså fællesskabet. Rum for individuel udfoldelse er en af boligformens centrale attraktioner, men det er også det, der gør det vanskeligt at udøve bevaringsarbejde i forhold til.

Derfor er det nødvendigt at skabe bedre muligheder for bevaringsarbejde i forhold til det kollektive. På den ene side naturligvis det fysiske

kollektive som veje, vejbeplantning og gadeinventar, men på den anden side også de kollektive visuelle kvaliteter i kvarteret: facader, gamle træer, sekundære bygninger og haveafgrænsninger. Et parcelhuskvarter får grundlæggende en ny karakter, når hegnet på 1,80 m. af plasticbrædder erstatter det gamle stakit, den gamle garage bliver erstattet af en dobbeltcarport eller baghuset af et byggemarkedsskur.

I de aldersblandede kvarterer truer den aktuelle proces diversiteten i kraft af sit omfang og tempo og i de homogene kvarterer truer den lige præcis homogeniteten. Så begge steder kræver forandringsprocessen opmærksomhed overfor de eksisterende kulturarvsværdier.

De enkelte kvarterers kulturmiljøer ændres gradvist men grundlæggende gennem en lang række enkeltbeslutninger foretaget af de enkelte huses ejere, der som beskrevet forholder sig til generelle trends, men drives af individuelle erkendelser. Fastholdelsen af kvarterernes kulturmiljøkvaliteter må derfor ligge på niveauer over den enkelte ejendom.

Stedsopfattelse

Det rejser så ikke bare spørgsmål om, hvilke kvaliteter, der skal fokuseres på i kulturmiljøtænkningen, men det rejser også spørgsmål om, hvordan vi skal registrere kvaliteterne og endelig hvordan de kan beskyttes gennem den offentlige planlægning. Overfor det står, at uden et bredt oplevet ejerskab til bevarings- og kulturmiljøtænkningen er det ikke bare op ad bakke, det er nærmest umuligt at sikre kvaliteterne udenfor de allerede accepterede villakvaliteter i enfamiliehuskvartererne.

Der er naturligvis et større antal ældre og færre nyere huse, som skriger på at blive revet ned, men i den aktuelle situation er det omkring de større byer alle slags huse, der falder for byggetrangen og typehusfirmaernes aggressive salgspropaganda. Aktuelt er omkring København ingen enfamiliehuse selvskrevet til bevaring medmindre de er fredede - og det er som tidligere nævnt meget få.

Der trænges til en mobilisering omkring enfamiliehuskvartererne, og der skal arbejdes på flere fronter. For det første savner vi opdateret viden om, hvilke huse, der ligger derude - antallet er så enormt, at det enten kræver andre redskaber end de kendte - SAVE og senere systemer - eller anderledes samarbejder mellem myndigheder og museer, arkiver og relevante foreninger. Det vil kun undtagelsesvis ske uden incitamenter fra centralt hold i form af lovgivning/regulering eller/og penge.

For det andet vil det kræve en kulturændring, som kan synliggøre, at hele den landsdækkende flade af enfamiliehuse rummer kulturmiljøer med fortællinger, som i kraft af at være lokale, provinsielle eller på anden måde uinteressante for de meningsdannende kredse, aldrig er kommet i øjenhøjde.

Endelig bliver det nødvendigt at konfrontere den 'greenwashing', som en stor del af nybygningslogikken hviler på. De nye huses sælges på en grøn driftslogik, der spiller sammen med de enkelte ejeres privatøkonomi, men negligerer, at byggeriet i forhold til den bredere sammennæng er så overvældende stor en miljøbelastning.

Tema: Hvordan registreres og sikres kulturmiljøer

Arne Høi: Værdisætning af den byggede kulturarv

Indlægget bygger på en faglig praksis med fokus på værdisætning af den byggede kulturarv. bl.a. gennem udarbejdelse af Kommune- og kulturarvsatlas, Slots- og Kulturstyrelsens fredningsarbejde, herunder den landsdækkende fredningsgennemgang, udpegning af bevaringsværdier for kommuner, myndigheder og bygherrer samt udvikling af metoder til analyse og værdisætning af den byggede kulturarv. Senest en undersøgelse udført for Realdania om kommunernes arbejde med de bevaringsværdige bygninger.

Arbejdet med værdisætning er også en del af arbejdet på Institut for Bygningskunst og Kultur, der har et særligt fokus på steds- og værksanalyse.

Bevaringsværdier

Oplægget blev indledt med refleksioner omkring begrebet værdisætning. At værdierne som udgangspunkt ikke bor i selv objektet, men at det er os/betragteren, der tilskriver objektet værdier. Det gør vi ud fra de (faglige) forudsætninger vi har.

Ser man på værdisætning i et længere tidsperspektiv kan man også iagttage at bevaringsværdier ikke er statiske, men ændrer sig over tid.

Rammevilkår

Bevaringsarbejdet i Danmark kan opdeles i tre kategorier, der er omfattet af forskellige lovsæt og forvaltes af forskellige instanser

- **Verdensarv**
Kultur/natur-steder af international betydning
Verdensarvskonvention
UNESCO / Icomos
Statens ansvarsområde (Slots og Kulturstyrelsen)
10 steder i Rigsfællesskabet
- **Fredede bygninger**
Bygninger af national betydning
Bygningsfrednings- og bevaringsloven
Statens ansvarsområde (Slots- og Kulturstyrelsen)
Ca. 9.000 bygninger
- **Bevaringsværdige bygninger & Kulturmiljøer**
Bygninger og miljøer af lokal betydning
Planloven, Bygningsfredningsloven. Museumsloven
Kommunernes ansvarsområde (herunder samarbejdet med de kulturhistoriske museer)
Skønnet: 300- 400.000 bygninger

Der er således et præcist overblik over antallet af henholdsvis verdensarvssteder og fredede bygninger – men antallet af bygninger, der er udpeget som bevaringsværdige, kendes ikke, ligesom der ikke findes et centralt overblik over hvor mange kulturmiljøer, der er udpeget.

I Slots- og Kulturstyrelsens database over fredede og bevaringsværdige bygninger (FBB) er ca. 120.000 bygninger registreret som bevarings-

værdige, men da det er den enkelte kommunes ansvar at opdatere disse data og kommunerne ikke har opdateringspligt, afspejler dette ikke det reelle antal. En del kommuner opererer også med egne databaser over bevaringsværdige bygninger. Det officielle skøn er 300- 400.000 bevaringsværdige bygninger.

Bevaringsværdige Bygninger og Kulturmiljøer

Arbejdet med de bevaringsværdige bygninger går tilbage til 1987, hvor staten besluttede at kortlægge den byggede kulturarv. Målet var at udpege kulturmiljøer og bevaringsværdige bygninger. Arbejdet var tilrettelagt som et samarbejde mellem lokale myndigheder, kulturhistoriske museer, borgergrupper og fredningsmyndighederne (Skov- og Naturstyrelsen). Fredningsmyndighederne udviklede en særlig metode til dette arbejde: SAVE. Survey of Architectural Values in the Environment.

SAVE-metoden dannede grundlag for en systematisk kortlægning af en kommunes bevaringsværdier. Resultatet blev udgivet i et kommuneatlas (senere Kulturmiljø - og Kulturarvsatlas), men processen omfattede væsentligt mere end "atlasset" – bl.a. en grundig forundersøgelse og udarbejdelse af systematiske analyser af landskab, bebyggelse og bebyggede strukturer, der kunne anvendes i den kommunale planlægning.

I forbindelse med atlas kortlagde man både helheder og bebyggede strukturer samtidig med at der blev foretaget en vurdering af hver enkelt bygning (som udgangspunkt bygninger opført før 1940, men også senere, defineret ud fra kommunens særlige karakteristika).

I modsætning til de fredede bygninger, der er defineret ved at de har national betydning, var der i SAVE fokus på de lokale værdier, så både bygninger og helheder blev vurderet efter en lokal skala.

Det seneste atlas blev udgivet i 2007 (Kulturarvsatlas for Vadehavet). I 2011 udarbejdede Kulturarvsstyrelsen en revideret SAVE-vejledning, der afløste SAVE-vejledning fra 1997. Fra en vejledning i at lave "Kommuneatlas" til en vejledning i at bruge byggestenene i SAVE til udvalgte dele af den kommunale planlægning. F.eks. som grundlag for lokalplan.

Der findes andre gennemarbejdede metoder end SAVE og metoden er også blevet videreudviklet/ ændret.

Bl.a. med metoder som Kulturmiljøet i planlægning (KIP) Kulturmiljømetoden, Screening af Kulturmiljøer (SAK), Ny-SAVE. Kommunerne har metodefrihed i arbejdet med de bevaringsværdige bygninger.

Status

Realdania har med undersøgelsen "Kommunerne og de Bevaringsværdige Bygninger" ønsket at se på hvordan kommunerne arbejder med de bevaringsværdige bygninger i dag. Undersøgelsen viser bl.a.

- At ca. halvdelen af de adspurgt kommuner har en nedskrevet målsætning for at udpege bevaringsværdige bygninger
- At ca. halvdelen af kommunerne arbejder med tematiske registreringer

Byggestenene i såvel SAVE og i "Vurdering af fredningsværdier" bygger på de samme tre grundsten – de kulturhistoriske værdier, arkitektoniske værdier og miljømæssige værdier (her forstået som samspillet med det

fysiske miljø).

SAVE fokuserede oprindeligt på bygninger før 1940, men i dag foregår arbejdet oftest uden denne tidsgrænse. F.eks. har man i Rudersdal Kommune kortlagt alle bygninger i hele kommunen. Flere kommuner arbejder bevidst og strategisk med kortlægning af efterkrigstidens boligforstæder. F.eks. Randers Kommune, der for øjeblikket arbejder med ”Forstædernes Guld”

SAVE har udviklet sig til en optik, der anvendes bredt i arbejdet med værdisætning. Ser man f.eks. på Realdanias store projekt om 40’erne og 50’ernes murede etageboligbebyggelser, blev optikken brugt i både dommerbetænkning, til udpegning af de toneangivende bebyggelser, i værdisætning i forbindelse med forsøgsprojektet samt i kortlægningen af periodens værdier.

Fredningsloven giver ikke mulighed for at frede sammenhængende kulturmiljøer. Enkelte af efterkrigstidens byggerier i boligforstæder er fredet som enkeltstående bygninger med tilhørende anlæg – f.eks. Parcelgaarden i Holte (opført 1950-54, arkitekter Palle Suenson og C.Th. Sørensen, fredet 2015).

I dag er det kommunernes opgave at sikre disse sammenhængende miljøer, og redskaberne er udpegning af kulturmiljøer og lokalplanlægning. I forhold til dagens tema, kan man derfor efterspørge en national strategi for, hvordan man sikrer de af periodens sammenhængende kulturmiljøer, der har national interesse.

Dette er ikke en ny og overraskende problematik, men en udfordring, der har opmærksomhed i såvel Slots- og Kulturstyrelsen og i Det Særlige Bygningssyn.

Se mere på:

[Revideret SAVE-Vejledning, Slots- og Kulturstyrelsen 2011](https://slks.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/fysisk_planlaegning/dokumenter/SAVE_vejledning.pdf)

https://slks.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/fysisk_planlaegning/dokumenter/SAVE_vejledning.pdf

[Kommunernes arbejde med de bevaringsværdige bygninger; Realdania 2020](https://realdania.dk/publikationer/faglige-publikationer/tendenser-i-kommunernes-arbejde-med-de-bevaringsvaerdige-bygninger)

<https://realdania.dk/publikationer/faglige-publikationer/tendenser-i-kommunernes-arbejde-med-de-bevaringsvaerdige-bygninger>

[40’erne og 50’ernes murede etageboligbebyggelser ; Realdania 2012-2015](https://realdania.dk/projekter/1940erne-og-1950ernes-murede-boligbyggeri)

<https://realdania.dk/projekter/1940erne-og-1950ernes-murede-boligbyggeri>

[Parcelgaarden, Fredningsbeskrivelse, Slots- og Kulturstyrelsen](https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=120542599)

<https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=120542599>

Mogens A. Morgen: I Danmark kan man ikke frede Kulturmiljøer

Referat ved: Helle Juul, medlem af BHU baseret på powerpoint præsentation og tilstedeværelse.

Mogens A. Morgen startede sin præsentation med ordene: ”I Danmark kan man ikke frede Kulturmiljøer”, hvorefter den følgende præsentation udfoldede temaet; et Kulturmiljø, Historien bag kulturmiljøer, især med fokus på Granada konventionen og i Danmark historien bag Kommuneatlas, som florerede i Danmark mellem 1990-2007. Kommunalreformens betydning – og sluttelig knyttet an til et forsknings og udviklingsprojekt på AAA kaldet ’SAK – Screening af Kulturmiljøer’, hvor metoden applikeres på udvalgte steder og kommuner i Danmark.

At vurdere værdier – at værdisætte – er blevet et centralt instrument for bevaringen og udviklingen af den arkitektoniske kulturarv. I den forbindelse er der udviklet fire værdisætningsmetoder: SAK - Screening af kulturmiljøer til kulturmiljøer; SAVE (kortlægning og registrering af bymiljøer og bygningers bevaringsværdi) til bevaringsværdige bygninger; Vejledning til vurdering af fredningsværdier til de fredede bygninger i Danmark; og Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention til Verdensarvsmonumenterne.

Internationalt italesættes bevidstheden om den arkitektoniske kulturarv gennem Granada konventionen fra 1985, som ratificeres i Danmark i 1987. Granadakonventionen - Konvention om bevaring af Europas Kulturarv - omfatter fokus på monumenter, grupper af bygninger og særlige lokaliteter. *”Europarådets mål er at knytte sine medlemmer nærmere sammen, med det formål bl.a. at værne om og realisere de idealer og principper, som er deres fælles arv. I erkendelse af, at arkitekturarven er et uerstatteligt udtryk for den europæiske kulturarvs rigdom og mangfoldighed, giver et uvurderligt vidnesbyrd om vor fortid og er alle europæeres fælles arv.”*

Næste afsnit af præsentationen omhandlede afklaring af, hvad et kulturmiljø er. Det handler om helheder, en fortællende helhed, et særlig sted med en historie, om historisk bevidsthed og stedsidentitet. Kulturmiljøer omfatter arkitektur inklusiv mellemrummene mellem enkeltbygningerne. Eksempelvis er Christian d. IVs Nyboder et typisk kulturmiljø, der omfatter såvel bygningerne som de mellemliggende gårdrum og brostensbelagte veje.

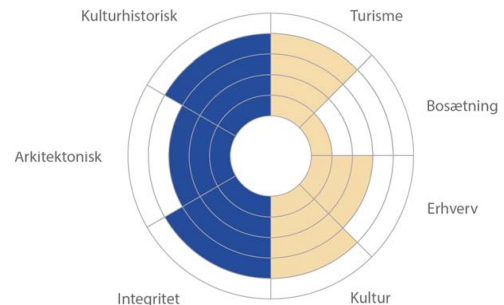
I 2007 gennemføres kommunalreformen i Danmark, der reducerer 271 kommuner til 98 og 14 amter nedlægges og der skabes 5 regioner. Dette skridt ændrer den organisatoriske struktur og opgavefordelingen i den offentlige sektor i Danmark. Regionplanerne bliver til Kommuneplaner og ansvarsfordelingen betyder en ny struktur i de enkelte kommuner. Det betyder samtidig, at de hidtidigt meget anvendelige Kommuneatlas ikke længere svarer til den administrative opdeling, og at de derfor mister deres betydning, hvilket er et tab for kulturmiljøområdet.

Metodevejledning _ Screening af kulturmiljøer

På arkitektskolen i Aarhus forestår Mogens A. Morgen et forsknings-, og udviklingsprojekt kaldet SAK – Screening af Kulturmiljøer, hvor kulturmiljøer vurderes værdier i forhold til Kulturhistorie, Arkitektur og Integritet og på egenskaber ift. Turisme, Bosætning, Erhverv og Kultur. Værdierne rangeres fra 1-5 hvor 1 er lavest og 5 er højest.

KULTURMILJØETS VÆRDIER skal være aflæselige i dag og basere sig på en vurdering af følgende tre værdiparametre, der rangeres fra 1 til 5, hvor 1 er lavest og 5 højest:

- **Kulturhistorisk værdi:** Hvordan vurderes kulturmiljøets historiske betydning og kulturhistoriske fortælle værdi?
- **Arkitektonisk værdi:** Hvordan vurderes kulturmiljøets rumlige, formmæssige og arkitektoniske kvaliteter?
- **Integritetsværdi:** Hvordan vurderes kulturmiljøets helhed og sammenhæng?

I forbindelse med projektet har Arkitektskolen Aarhus indtil videre haft samarbejde med 52 kommuner og udpeget deres værdifulde kulturmiljøer. Målet med projektet, hvortil er knyttet både studerende, Ph.D studerende og undervisere, er at afdække hvad der har værdi – og hvad har udviklingspotentialer.

Herefter beskrev han i detaljer metode til screening af kulturmiljøerne fra opstart, forundersøgelse til besigtigelse og konklusion. Som et eksempel på en kommune dykkede Mogens A. Morgen herefter ned i 5 udvalgte kulturmiljøer i Stevns kommune, hvor klinten og Højrup

SCREENING AF KULTURMILJØER

ARKITEKTSKOLEN AARHUS

23

HØJERUP

Højrup gamle kirke, som ligger syd om det store gadekors, rummer flere forskellige længder. B.A. huset forestår 1%, som har mange fortællinger med Det gamle Fiskerhus.

Altgrænserne omfatter Højrup landsby med det store gadekors og de to kirker beliggende ud til Stevns Klint samt en del af klinten nord for den gamle kirke.

BESKRIVELSE

Kulturmiljøet omfatter landsbyen samt området oven for Stevns Klint med de to kirker. Den gamle kirke beliggende ud til Stevns Klint og den tilbageværende nye kirke fra 1913 er begge opført i kridtsten og omgives af en kirkegård, et gammelt fiskerhus, et træstøt og en mindelund. I landsbyen findes et stort gadekors med omkringliggende gade- og længder samt få gårde. Nord for gadekoret ligger den gamle skole langs det stygende gadeforløb.

FORTÆLLING

Højrup er mest kendt for sin yderligt beliggende kirke, hvis kor styrtede i havet i 1928. I 1910 blev den gamle kirke lukket af sikkerhedsgrunde, og i 1913 blev den nye kirke blev opført af arkitekt Holger B. Møller. Det gamle Fiskerhus lå oprindeligt i landsbyen, men blev flyttet til kirkelunden i 1940. Her står huset som et synligt mindre om det arbejdende folk ved Stevns Klint. Hverken fiskeriet ved den farlige kyst eller afkastet fra de små jordlodder omkring landsbyen kunne ernære en familie og blev derfor suppleret med arbejde i kridtbruddene.

BEVAREDE BEVARELSERVÆRDIER

Da bevarede bevaringsværdier knytter sig til landsbyens bevarede struktur og bebyggelse samt til klinten, de to kirker, kirkegården, kirkelunden, fiskerhuset, mindelunden, træstødet og alle, der forbinder kulturmiljøet.

STATUS

Højrup har bevaret sit gadeforløb, som vidner om stjerneskudsføringen, og meget af den oprindelige bebyggelse, der rummer mange arkitektoniske kvaliteter. Overgangen fra landsbyen til klinten lægges sættes af alle, som forbinder de to dele af miljøet. Kigget gennem alle og den ubegyndte sydside styrker ankomstsituationen til klinten, hvor kirkerne og fiskerhuset udgør fortællende elementer. En indsats i landsbyens vestlige indgang er tiltrængt, da denne præges af omrumsede og misholdte huse.

Kommune: Stevns Kommune
Kategori: Bynlige - Landsby
Emne i kommuneplan: Kirke, kirkegård, træstøt og mindelund
Omfang: Kulturmiljø nr. 23
Udpeget i kommuneplan: Ja
Adgangsforhold: Offentlig adgang

• VÆRDISÆTTING
• EGENSKABER

STEVNS KOMMUNE

SCREENING AF KULTURMILJØER

ARKITEKTSKOLEN AARHUS

HØJERUP

Højrup gamle kirke er opført i sidste halvdel af 1200-tallet. Koret og en del af kirkegården styrtede i havet d. 16. marts 1928.

Mindelunden Det gamle Fiskerhus fra omkring 1920 er ligesom kirkerne opført i kridtsten og blev flyttet til sin nuværende placering ved kirkelunden i 1948.

Alle, som skaber en visuel sammenhæng mellem Højrup landsby og kirkerne ved Stevns Klint.

STEVNS KOMMUNE

KULTURMILJØER SKABER VÆRDI

Kulturmiljøerne rummer mange muligheder for positiv udvikling i kommunerne

Der er flere gode eksempler på, hvordan bevarelse gennem udvikling af kulturmiljøer kan forbedre livskvaliteten i et lokalområde

84%

AF BORGERNE ER HELT ENIGE ELLER DELVIST ENIGE I, AT KULTURARVEN ER EN VÆSENTLIG FAKTOR FOR AT TILTRÆKKE TURISTER

*Kilde: Kulturarv-befolkningsundersøgelse 2017, YouGov for Realdania

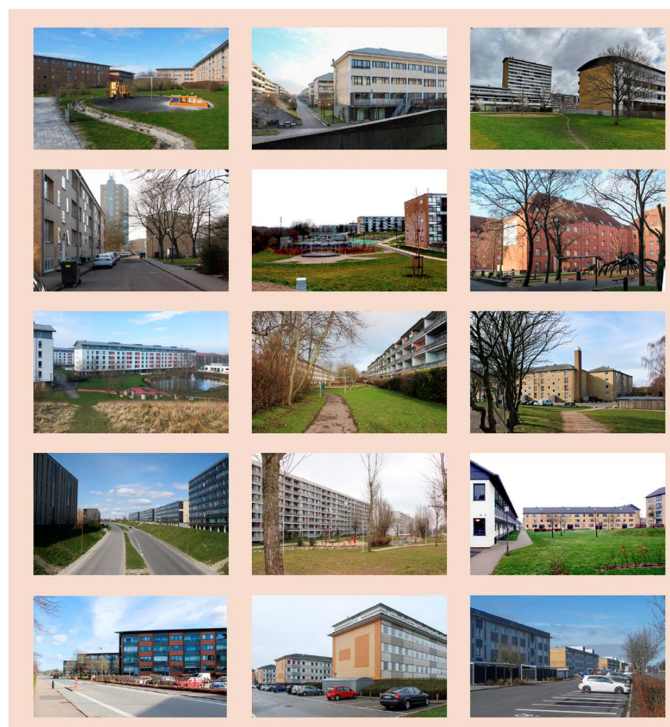
I **Klitmøller** er miljøets særlige kvaliteter med til at skabe udvikling og tilflytning til byen

Kulturmiljøet i **Ribe** er et populært rejsemål for turister fra mange forskellige lande og har skabt stor omsætning og arbejdspladser i byen

Industri miljøet omkring **Maltfabrikken i Ebeltøft** er centrum for udvikling af bymidten som mødested for kreative erhverv, service og kultur

G H E T T O !

Agervang
Bispehaven
Finlandsparken
Gadehavegård
Gellerup
Mjølnerparken
Motalavej
Munkebo
Ringparken
Skovvejen og Skovparken
Stengårdsvej
Sundparken
Tingbjerg
Taastrupgaard
Vollsmose

Mogens A. Morgen, professor, arkitekt MAA

Afslutningsvis blev gengivet en række udsagn om, i hvor høj grad kulturmiljøerne skaber værdi og merværdi, når man spørger ind til befolkningens livskvalitet. Op til 84 % af den danske befolkning er enige eller delvist i at kulturarven er væsentlig for at tiltrække turister.

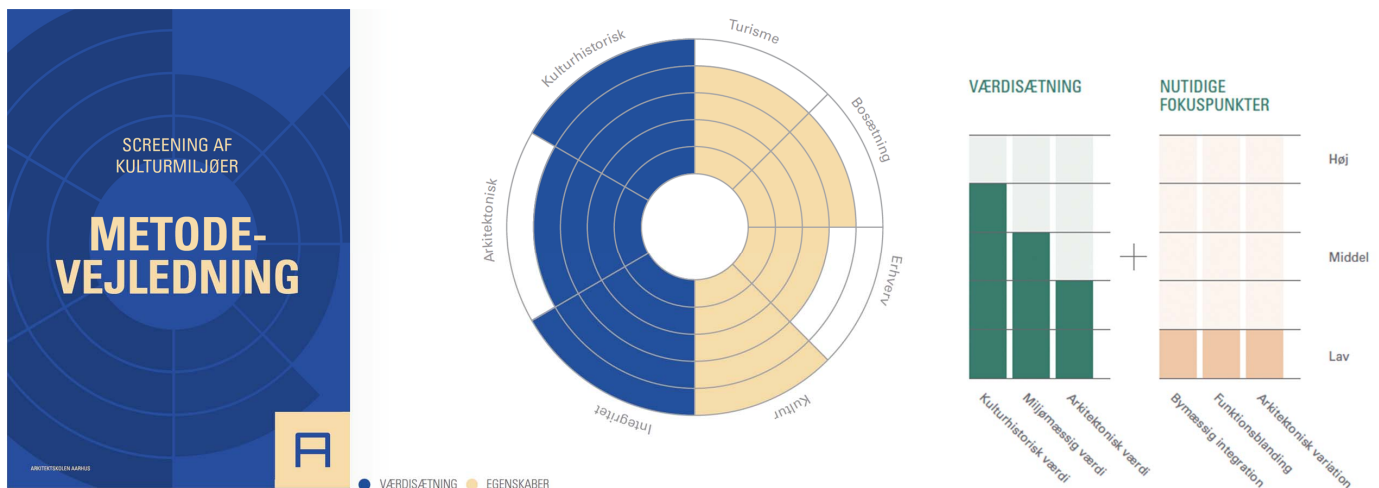
Eksempelvis nævnes Kulturmiljøet i Ribe som et populært rejsemål for turister for mange lande og har dermed skabt omsætning og arbejdspladser i byen.

I Klitmøller er selve miljøet og havet som attraktion med til at skabe udvikling og tilflytning til byen.

I Ebeltøft nævnes Maltfabrikken som centrum for udvikling af bymidten som mødested for kreative erhverv, service og kultur.

Også de såkaldte 15 Ghettoer har været vurderet ud fra en tilpasset vurderingsnøgle.

Metoden til screening af ghettoerne har taget afsæt i:

1. Værdisætning af den arkitektoniske kulturarv
2. Idealer bag aktuelle helhedsplaner
3. Fokus på relative og nutidige værdier

Processen har indeholdt: Workshops, metode diskussioner, besigtigelser, beskrivelser – der følges af den endelige rapport for hver af de 15 ghettoer. I præsentationen bliver metoden gennemgået med hensyn til værdisætning, og hvilke idealer der ligger bag, hvilke greb mv. der typisk anvendes. Til sidst holdes de forskellige vurderingsmetoder op mod hinanden, hvorefter der blev konkluderet på fokuspunkterne: De Arkitektoniske Kulturarvsværdier, kulturhistorisk, miljømæssig og arkitektonisk værdi. Og de nutidige fokuspunkter: Bymæssig integration, funktionsblanding og arkitektonisk variation. Hvorefter resultaterne af de nævnte værdisæt blev vurderet ud fra skabelonen 1-5 fra lav til høj. Materialet afsluttes med anbefalinger som kort kan opsummeres f.eks. i studiet vedrørende Mjølnerparken:

I fremtidige strukturelle forandringer skal der især fokuseres på, at karrestrukturen fortsat kan aflæses i strukturen, at der fortsat kan opleves et hierarki i udearealernes rum, at bebyggelsens fremtræden som helhed opretholdes i kraft af anvendelsen af tegl som facademateriale. I Danmark kan man ikke frede Kulturmiljøer var det afsluttende slide efter en spændende tur de force i historien bag bevaring af kulturmiljøer i Danmark frem til i dag kombineret med nye metoder og indsigter.

Bilag:

Om oplægsholderne

Ordstyrer, arkitekt Jesper Pagh, stadsarkitekt Rødovre Kommune

Professor Martin Zerlang, Center for Urbanitet og Æstetik, Københavns Universitet

Professor Claus Bech-Danielsen, Build, Aalborg Universitet

Professor Ellen Braae, Landscape, Architecture and Planning, Københavns Universitet

Fhv. formand Mette Laustsen, Organisationsbestyrelsen for Tinggården

Arkitekt Dennis Lund, fhv. byplanlægger i Greve og Albertslund kommune

Fhv. museumsinspektør Peter Dragsbo, senest direktør for Sønderborg Slot

Post. Doc. Poul Sverrild, Forstadsmuseet

Arkitekt Arne Høj, Institutleder, Institut for Bygningskunst og Kultur, KADK

Professor Mogens A. Morgen, Transformation, Arkitektur og Territorier, Arkitektskolen i Aarhus

Efterord

Jesper Pagh

Ord på arven

Der hører mange ord til en hel dags seminar. Der bliver talt over kaffen, der bliver talt under oplæggende og mellem oplæggende, over frokosten og på vej ud ad døren. Det ligger i sagens natur, og selvom man siger, at tavshed er guld, og der tilsyneladende er et marked for *silent retreats*, ville en hel dags seminar uden et ord ikke give megen mening. For ordene giver netop mening; vi bruger ikke kun sproget til at overlevere information med, vi bruger det til at skabe billeder af verden, og til at finde ud af, hvordan vi skal forstå og forklare de billeder. Man kan sige, at vi skaber selve verden igennem sproget. Eller vi skaber i hvert fald den oplevelse, vi har af verden igennem de fortolkninger, vi giver udtryk for igennem sproget. Selvom der nok vil være en forfængelig arkitekt et sted, der vil have en anden opfattelse af sit virke, er det de færreste af os beskåret at *skabe* eller *forandre* verden nævneværdigt; vi må netop tage til takke med at *fortolke* den. Ikke desto mindre ligger der netop i *fortolkningen* som betydningsskabende proces en mulighed for at skabe forandring – et tema som årets seminar vendte tilbage til flere gange.

Lasse Horne Kjældgaard præsenterer, diskuterer og analyserer i sin fremragende bog *Meningen med velfærdsstaten*, hvordan det ikke kun var politikere, der skabte velfærdsstaten, men i høj grad forfattere, kunstnere og intellektuelle, der var med til at skabe *mening* med velfærdsstaten, fordi de satte ord på noget, ingen rigtig vidste, hvad betød. Og hvis velfærdsstaten har et sted, er det svært at komme på et bedre ét end efterkrigstidens boligforstæder. Martin Zerlang indledte seminaret med en litterær rejse fra Hans Scherfigs kølige beskrivelse af Ryparken over Camilla Christensens Høje Gladsaxe og ad Anders Bodelsens Lyngbyvejrealisme til Hanne Richardt Becks Bellahøj, hvorfra turen gik mod vestegnen ad linje B til sproglige fremstillinger af Hvidovre, Rødovre, Brøndby, Glostrup og Høje Taastrup med Michael Strunge, Henrik Nordbrandt, Inge Eriksen, Poul Vad og mange andre som rejseledere og videre ad mange kringledede, frodige veje til planerne med navne efter den tidligere borgmester Urban og den tidligere (og måske i ånden fortsat eksisterende) landsby Gellerup.

Ord betyder noget i politik og planlægning, som den hollandske planlægger og professor i sociologi Maarten Hajer har brugt en stor del af sin forskning på at undersøge bl.a. med eksempler fra miljøpolitikken. Regnen i min barndom kunne jo ikke få et søm til at gå i opløsning, men med 1980ernes fremkomst af begrebet *syrreregn* var der nok ikke nogen der var i tvivl om, at verdens sande tilstand ikke var på vej i den rigtige retning – ét af Hajers eksempler på sprogets betydning for vores forståelse af verden omkring os, og dets evne til at materialisere og mobilisere. Hajer taler i den sammenhæng bl.a. om *diskurskoalitioner* – hvordan vi i fællesskab tillægger fænomener og artefakter betydning igennem en fælles særlig brug af sproget – og viser, hvordan vi igennem sådanne diskurskoalitioner kæmper om retten til forskellige fortolkninger af verden; netop som vi ser det hele tiden i vores opfattelse og behandling af kulturmiljøer.

Claus Bech-Danielsen gav i sit oplæg eksempler på, hvordan strategier for omdannelse af de store montagebyggerier også handler om de ord, vi sætter på de værdier, der udtrykker sig som rumlige træk i planerne, og hvad det betyder, når vi i stedet for *lighed* taler om *mangfoldighed*, og tager et nærmere kig på *ejerskab* som en nødvendig ledsager til det oprindelige udgangspunkt om *fællesskab*. Ellen Braae satte fokus på de større sammenhænge som andet og mere end kompositioner af bygninger – hele *velfærdslandskaber* – og *fri-arealer*, ikke mindst: Steder man kan holde fri, og som holdes fri... for funktioner, programmer og natur – men som også kan give frihed til natur, og kan være nøglen til at bevare og udvikle eksisterende og fremtidige rumlige og sociale kvaliteter i velfærdssamfundets storskala-kulturmiljøer.

Peter Dragsbo fortalte om, hvordan parcelhuse kom til at hedde, som de hedder, fordi de blev bygget i parcelhaver, der for deres del kom til at hedde sådan, fordi de ligesom husmændenes jord på landet var udparcelleret i mindre lodder... Og Poul Sverrild følger i sit skriftlige indlæg op med en grundig diskussion af, hvordan disse kvarterers kvaliteter – skabt og vedligeholdt som de er af dem, der af kritikere betegnes ligusterfascister – i deres hverdagslige almindelighed måske er nogen af dem, det er sværest at finde et fælles sprog for, og dermed en fælles forståelse af, hvordan vi bevarer og forandrer med øje for et fælles bedste. Dennis Lund lagde i sin gennemgang af tæt-lav-bebyggelsers tilstand og bevaringspotentiale ikke skjul på, at han ikke er imponeret over, i hvilket omfang de fleste overhovedet har forstået, hvad det handler om, og i hvilket omfang det giver mening at søge at bevare det, der er tilbage.

Mette Laustsen gav som indbygger i Vandkunstens Tinggården dagens mest bevægende vidnesbyrd om sprogets betydning for, hvordan vi oplever vores fysiske omgivelser. Bebyggelsen og fællesskabet har igennem en årrække været for nedadgående, og Laustsen fortalte, hvordan man havde benyttet 40 års-jubilæet til dels at 'gøre' fællesskabet i bebyggelsen, sådan som det oprindeligt var tænkt og havde fungeret, dels til at invitere Jens Thomas Arnfred til at sætte ord på de tanker og idealer, der lå til grund for bebyggelsens tilblivelse – en fortælling som forandrede de tilstedeværendes syn på det sted, de boede og dermed forandrede fællesskabet, som i dag igen er engageret i at bevare og forandre bebyggelsen.

Det var en stærk fortælling, der på tydeligste vis understrede det, som Arne Høi indledte sit og Mogens Morgens indlæg hen imod dagens afslutning med: Nemlig at bevaringsværdierne ikke bare ligger derude og venter på at blive opdaget og samlet op; de opstår inde i hovedet på os. Og for at kunne arbejde med dem på en fornuftig måde er vi nødt til at kunne sætte ord på dem, og hele tiden arbejde med, hvad vi i fællesskab mener med de ord.

Deltagerliste

Tina Roden	Byplanlægger	Albertslund Kommune
Line Stougaard	Arkitekt MAA	ARK OIE
Jens Clemmensen	Arkitekt, byplanlægger	Byplanhistorisk Udvalg
Mogens A. Morgen	Professor	Arkitektskolen i Aarhus
Zuha Alasadi	Arkitekt / Byplanlægger	Arkitema
Solveig Bergmann Nielsen	Konsulent	Bergmann & By
Birte Rørbæk	Arkitekt M.A.A	Birte Rørbæk og Lars Møller
Daniel Zilmer Theisen	Fuldmægtig	Bolig- og Planstyrelsen
Pernille Ventzel Hansen	Fuldmægtig	Bolig- og Planstyrelsen
Claus Bech-Danielsen	Professor	Build, Aalborg Universitet
Hans Kristensen	Sociolog	Byplanhistorisk Udvalg
Karsten Jørgensen	Byplanarkitekt	Byplanhistorisk Udvalg
Grethe Silding	Arkitekt	Byplanhistorisk Udvalg/ Box25 Arkitekter
Andreas Hvidt	Projektleder	Dansk Byplanlaboratorium
Anja Meier Sandreid	Projektleder	Dansk Byplanlaboratorium
Ellen Højgaard Jensen	Direktør	Dansk Byplanlaboratorium
David Benjamin	Arkitekt	David N. Benjamin Sivilarkitekt MNAL
Poul Sverrild	Fhv. museumschef, Forstadsmuseet	Formand f. Byplanhistorisk Udvalg
Bitten Larsen	Museumsinspektør	Forstadsmuseet
Lisbeth Hollensen	Museumsinspektør	Forstadsmuseet Brøndby
Rina Erstad	Byplanarkitekt	Gribskov Kommune
Noah Boe-Whitehorn	Arkitekt MAA NORDMAK	H+ARKITEKTER
Birgitte Bøgeløv	Arkitekt, planlægger	Høje-Taastrup Kommune
Joan Jacobsen	Byplanlægger	Ishøj Kommune
Muzdha Fallah	Byplanlægger	Ishøj Kommune
Helle Juul	Stiftende partner	JUULFROST ARKITEKTER
Andreas Røpke	Chefkonsulent	KAB
Arne Høi	Arkitekt	KADK
Trine Vinding	Byplanlægger	Københavns Kommune
Gertrud Jørgensen	Professor	Københavns Universitet
Niels Boje Groth	Seniorforsker Emeritus	Københavns Universitet
Martin Zerlang	Professor	Københavns Universitet
Ellen Braae	Professor	Københavns Universitet
Preben Mac	Formand	LAB
Ole Kaae	Formand for Planudvalget	Landsforen. f. Bygnings- & Landskabskultur
Lisbeth Øhrgaard	Arkitekt	
Erik D. Præstegaard	Pensionist	Pensionist
Benedicte Weber	Arkitekt	Pensionist
Dennis Lund	Fhv. byplanlægger i Greve	Pensionist
Peter Dragsbo	Fhv. direktør for Sønderborg Slot	Roskilde Universitet
Peter Skriver	Emeritus	Rødovre Kommune
Alissa Rogova	Byplanlægger	Rødovre Kommune
Ninnie H. Larsen	Matrikeltekniker	Rødovre Kommune
Merete Tønder Lauridsen	Byplanlægger	Rødovre Kommune
Signe Voltelen	Arkitekt	Rødovre Kommune
Johanna Guldager	Byplanlægger	Rødovre Kommune
Lise Kongsgaard	Afdelingsleder	Rødovre Kommune
Morten Weile	Byplanlægger	Rødovre Kommune
Jesper Pagh	Stadsarkitekt	Rødovre kommune
Signe Winther	Landskabsarkitekt	Schönherr A/S
Nina Jensen	Partner	Schönherr A/S
Mette Laustsen	Fhv. formand f. Organisationsbestyrelsen	Tinggården
Line Haslev	Byplanarkitekt	Tårnby kommune
Lise Overby Nørgård	Landinspektør	Aalborg Kommune

Ann Bentzen
Ebbe Keld Pedersen
Henrik Witthøft Jensen
Inge Lise Enevoldsen
Niels Østergård

Landskabsarkitekt
Arkitekt
Pensionist
Cand.jur., pensionist
Landinspektør